

Afstudeeronderzoek JZW

**Begeleiding van de vroeg seksuele
ontwikkeling binnen de kinderdagopvang**

Naam:	Inge van der Wielen 2209086
Opleiding:	Sociale studies
Klas:	4V01J
Profiel:	JZW
Vak:	Afstudeeronderzoek JZW
Progresscode:	56V4J-AFOZ
Datum:	17 juni 2016
Docent:	Rachel van Tellingen en Suzanne Ollermann

Samenvatting

Dit onderzoek gaat over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Het is gericht op de kinderopvang en hoe de seksuele ontwikkeling van de kinderen daar naar voren komt.

Het onderzoek is uitgevoerd in kinderopvang X. Deze kinderopvang had dit onderwerp nog maar weinig besproken en wilde er graag wat meer over weten. Met behulp van de pedagogisch medewerkers van deze kinderopvang is de volgende hoofdvraag geformuleerd:

Wat hebben pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X nodig om de seksuele ontwikkeling van 0 tot 4 jarigen te ondersteunen?

Het doel van het onderzoek is het verkrijgen van inzicht en kennis over hoe pedagogisch medewerkers de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen kunnen ondersteunen. Er wordt gekeken of er open over gecommuniceerd wordt, hoe er met dit thema wordt omgegaan en wat 0-4 jarigen nodig hebben bij hun seksuele ontwikkeling.

Er is eerst een literatuuronderzoek gehouden (hoofdstuk 2), waaruit blijkt dat kinderen van 0-4 behoefte hebben aan ondersteuning bij hun seksuele ontwikkeling (Aronson et. al, 2011; van der Doef, 2009; Oosterhof – van der Poel, 2010; Rutgers, 2016; Zwiép 2005; Zwiép, 2008). Andere onderwerpen die in het literatuuronderzoek naar voren komen zijn de seksuele levensloop van 0-4 jarigen, de seksuele opvoeding, de begeleiding die 0-4 jarigen nodig hebben en waarom, de rol van de opvoeders, één lijn in de omgang, seksualiteit in de kinderopvang, pedagogische visie en beleid op seksualiteit en de visie van kinderopvang X.

Vervolgens heeft er een praktijkonderzoek plaats gevonden. Hierbij is gebruik gemaakt van half gestructureerde interviews aan de hand van een topiclijst (bijlage 1).

Uit het praktijk onderzoek is gebleken dat het de pedagogisch medewerkers vooral ontbreekt aan kennis, zelfvertrouwen, duidelijkheid en de zelfde manier van handelen.

Er zijn een aantal aanbevelingen te benoemen na het literatuuronderzoek en het praktijkonderzoek, (hoofdstuk 5). Namelijk het uitbreiden van kennis bij de pedagogisch medewerkers, het ontwikkelen van een protocol, het onderwerp seksualiteit bij 0-4 jarigen aankaarten via het ouderportaal en in gesprek gaan met ouders, het onderwerp meer bespreekbaar maken binnen kinderopvang X, zorgen dat de pedagogisch medewerkers meer op één lijn liggen bij dit onderwerp en zorgen dat de kinderen geen vies beeld krijgen van hun geslachtsdelen.

Het belangrijkste is dat er een open klimaat is voor de kinderen, dat ze positieve ervaringen op doen en dat het seksuele gedrag niet wordt afgekeurd. De kinderopvang kan hier een belangrijke rol in spelen en na het houden van dit onderzoek is kinderopvang X bereid om meer aandacht te besteden aan de seksuele ontwikkeling.

Voorwoord

In het laatste jaar van de opleiding Sociale Studies aan de Fontys hogeschool in Eindhoven, moet er een individueel afstudeeronderzoek geschreven worden. Tijdens de opleiding hebben we veel ervaring op gedaan, onder andere door stages. Ik heb veel leuke stageplekken gehad, maar nooit stage gelopen in de kinderopvang. Wel in een orthopedagogische dagopvang. Hier liep ik er vaak tegen aan dat de kinderen bezig waren met seksualiteit. Er werd niet op gereageerd door collega's en ik vond het heel erg ongemakkelijk. Omdat ik geen ervaring had in de kinderopvang, vroeg ik me af of dat pedagogisch medewerkers daar ook tegen aan zouden lopen. Nadat ik in gesprek was geweest met een aantal mensen die wel ervaring in de kinderopvang hebben, kwam ik er achter dat dit een heel moeilijk bespreekbaar onderwerp is waar veel onduidelijkheid over is. Uit de gesprekken bleek inderdaad dat seksualiteit in de kinderopvang ook naar voren komt. Wel viel me op dat de verhalen erg verschillend waren. Ik vond het erg interessant en besloot daarom om mijn afstudeeronderzoek hier op te baseren.

Vervolgens ben ik op zoek gegaan naar kinderdagverblijven die mij hier meer over wilden vertellen en eventueel mee wilden werken aan mijn onderzoek. Dit was erg lastig. Veel kinderdagverblijven bleven erg vaag over het onderwerp en wilden er niet veel over los laten. Uiteindelijk kwam ik terecht bij kinderopvang X. De pedagogisch medewerkers van deze kinderopvang vertelden dat ze het inderdaad een lastig onderwerp vinden en niet altijd goed weten hoe ze er mee om moeten gaan. Ze wilden graag meewerken aan dit onderzoek.

Graag wil ik kinderopvang X bedanken voor de medewerking, het vertellen van hun mooie ervaringen en het open vertellen over dit onderwerp en hun onzekerheden m.b.t. het onderwerp.

Ook wil ik alle anderen bedanken die aan dit onderzoeksrapport hebben meegewerkt. Als laatste wil ik R. Tellingen-Klaver, S. Ollermann, R. van der Wielen en E. van Os bedanken voor de goede begeleiding en tips. Zonder jullie medewerking was het nooit gelukt.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	2
Voorwoord	2
Inleiding	5
Hoofdstuk 1: Context en probleemschets	6
1.1 Probleemanalyse.....	6
1.2 Probleemstelling (+ verificatie)	11
1.3 Onderzoeksdoelstelling	11
1.4 Hoofdvraag en deelvragen	12
1.5 Begripsafbakening.....	12
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader.....	6
Hoofdstuk 3: Methodologie.....	23
3.1 Onderzoekspopulatie en steekproef.....	23
3.2 Dataverzamelmethode.....	24
3.3 Meetinstrument.....	25
3.4 Data-analyse	26
Hoofdstuk 4: Resultaten	27
Hoofdstuk 5: Conclusie en aanbevelingen	33
Hoofdstuk 6: Discussie	37
6.1 Betekenis en bruikbaarheid	37
6.2 Sterkte- zwakteanalyse	37
Literatuurlijst	39
Bijlagen	43

Inleiding

Het onderzoek gaat over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen binnen de kinderopvang en hoe pedagogisch medewerkers deze ontwikkeling kunnen ondersteunen.

De aanleiding van dit onderzoek is ontstaan door de persoonlijke ervaringen van de onderzoeker en artikelen waaruit blijkt dat er veel onduidelijkheid en onzekerheid heerst bij opvoeders over het onderwerp seksualiteit en kinderen (Creane, Vermeiren & Zebracki, 2013). De maatschappelijke ontwikkelingen rondom dit thema lopen uiteen doordat er enerzijds een toenemende behoefte aan kennis binnen de samenleving is. Anderzijds zijn er veel negatieve associaties met seksueel misbruik (de Graaf & Rademakers, 2003).

De pedagogisch medewerkers van kinderopvang X zijn na de aanvraag voor dit onderzoek met elkaar in gesprek geweest. Ze kwamen tot de conclusie dat ze het inderdaad een lastig onderwerp vinden en niet altijd goed weten hoe ze moeten reageren. Verder staan ze weinig bij dit onderwerp stil en hebben ze er weinig kennis over. De probleemstelling van dit onderzoek is dan ook dat er veel onduidelijkheid is over hoe pedagogisch medewerkers de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen adequaat kunnen begeleiden. Ze wilden graag meewerken aan het onderzoek om te kijken wat er nodig is om de seksuele ontwikkeling van de kinderen binnen hun kinderopvang adequaat te begeleiden. De doelstelling van dit onderzoek is daarom ook het verkrijgen van inzicht en kennis over hoe pedagogisch medewerkers de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen kunnen ondersteunen. Er wordt gekeken of er open over gecommuniceerd wordt, hoe er met dit thema wordt omgegaan en wat 0-4 jarigen nodig hebben bij hun seksuele ontwikkeling. Hierbij hoort de volgende hoofdvraag: *Wat hebben pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X nodig om de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen adequaat te ondersteunen?*

Daar horen een aantal deelvragen bij zodat de huidige situatie van de pedagogisch medewerkers duidelijk wordt, namelijk: Waar lopen pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X tegen aan als het gaat om het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen? Weten leidsters binnen kinderopvang X hoe ze moeten omgaan met vragen en gebeurtenissen rondom het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen? Gaan alle pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X op de zelfde manier om met vragen en gebeurtenissen rondom het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen? In hoeverre wordt er open gecommuniceerd over het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen binnen kinderopvang X? Wat hebben 0-4 jarigen nodig van een opvoeder voor een adequate seksuele ontwikkeling?

Het onderzoek is relevant voor kinderopvang X, doordat het onderzoek gericht is op de knelpunten en ervaringen van de pedagogisch medewerkers binnen deze kinderopvang.

In dit onderzoek zal eerst de probleemanalyse beschreven worden, gevolgd door de probleemstelling, doelstelling en de hoofd- en deelvragen. Vervolgens wordt in het theoretisch kader relevante literatuur beschreven en daarna is in de methodologie beschreven hoe kennis vanuit de praktijk verzameld wordt. De methodologie wordt gevolgd door de resultaten waarin een koppeling wordt gemaakt tussen de kennis vanuit de literatuur en de praktijk. Uiteindelijk wordt in de conclusie een antwoord gegeven op de hoofd- en deelvragen en worden er aanbevelingen gegeven voor kinderopvang X. Tot slot is het laatste hoofdstuk in dit onderzoek de discussie waarin de betekenis en bruikbaarheid wordt beschreven en een sterkte- en zwakte analyse.

Hoofdstuk 1: Context en probleemschets

In dit hoofdstuk wordt eerst de probleemanalyse beschreven. In de probleemanalyse wordt kort ingegaan op het macro-, micro- en mesoniveau van het probleem en worden resultaten van eerdere onderzoeken beschreven. Hierdoor wordt er in kaart gebracht wat er al bekend is rondom dit thema. Daarna wordt de probleemstelling beschreven, zodat in één oogopslag duidelijk wordt om welk probleem dit onderzoek draait. Na de probleemstelling wordt de doelstelling beschreven en de vraagstelling die opgedeeld is in verschillende deelvragen. Als laatste in dit hoofdstuk is de begripsafbakening beschreven.

1.1 Probleemanalyse

De probleemanalyse wordt beschreven aan de hand van verschillende onderwerpen. Het eerste onderwerp is seksualiteit en schets een beeld over seksualiteit, kinderen en de kinderopvang op macroniveau. Het tweede onderwerp gaat over seksualiteit en de opvoeding in de kinderopvang. Dit onderwerp geeft het mesoniveau weer. Tenslotte het microniveau waarin de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen wordt beschreven.

Seksualiteit en de kinderopvang in de maatschappij

Seksualiteit lijkt overal te zijn in de huidige maatschappij (Hilkens, 2008). Echter niet altijd op een positieve manier. Er wordt zelfs regelmatig gesproken over onze 'oversekste' maatschappij. Ondanks dat men mondiger is geworden over het onderwerp seksualiteit en beschikt over vele kanalen om informatie en meningen te raadplegen, blijft er toch veel onduidelijkheid binnen de huidige samenleving over seksualiteit (Creane, Vermeire & Zebracki, 2013).

De wetenschap over seksualiteit wordt seksuologie genoemd (Heemelaar, 2000). De kennis over seksualiteit wordt op drie andere wetenschappen gebaseerd. Deze wetenschappen bekijken seksualiteit elk vanuit een eigen invalshoek. Sociologie, biologie en psychologie zijn de betrokken wetenschappen. Sociologen richten zich op de wisselwerking tussen mensen en hun maatschappelijke omgeving. Gericht op seksualiteit wordt gekeken hoe de maatschappelijke omgeving invloed heeft op het seksuele gedrag van mensen en hoe mensen hun gedrag op hun maatschappelijke omgeving afstemmen (Heemelaar, 2000). Zo richten biologen zich vooral op het onderzoeken van het menselijk lichaam. Door middel van de hersenactiviteit, de fysiologische ontwikkeling, de genetische invloeden en hormonale processen probeert deze wetenschap het seksueel gedrag, de verschillen tussen vrouwen en mannen en de verschillende seksuele voorkeuren van mensen te verklaren (Heemelaar, 2000). Tot slot richten psychologen zich op de menselijke beleving en het menselijke gedrag rondom seksualiteit. (Heemelaar, 2000). Ondanks de vele benaderingen bestaat geen universeel ontwikkelingsmodel van waaruit seksualiteit begrepen zou kunnen worden. Het is namelijk een complex begrip en het omvat verschillende deelgebieden (de Graaf & Rademakers, 2003). Daarom wordt er in het huidige onderzoek gericht op één invalshoek, namelijk die van de psychologie. Er wordt dus gekeken naar het gedrag en de beleving bij kinderen van 0-4 jaar en de reactie hierop van de pedagogisch medewerkers.

Volgens een onderzoek van de Graaf en Rademakers (2007) roept de combinatie van de onderwerpen seks en kinderen echter vaak weerstand op bij ouders, leerkrachten, pedagogisch

werkers en andere volwassenen. Toch is kinderen en seksualiteit een thema waarbij de professionele en maatschappelijke belangstelling in de jaren negentig is toegenomen. De behoefte aan inzichten in de normale seksuele ontwikkeling per leeftijdscategorie groeide onder andere door alle discussie en informatie over de gevolgen en prevalentie van het seksueel misbruik bij kinderen. Deze kennis is noodzakelijk voor diagnostiek doordat een ongewone seksuele belangstelling een indicatie van misbruik kan zijn. Het moet namelijk wel duidelijk zijn wat gebruikelijk is bij de leeftijd van het kind en zijn of haar seksuele ontwikkeling en welk gedrag daarbij past, voordat er vast gesteld kan worden wat ongewoon is (de Graaf & Rademakers, 2003).

Door de gegroeide belangstelling rondom seksualiteit is de kennis lichtelijk toegenomen, echter ontbreekt er op dit moment een systematisch overzicht van zowel empirische data als theoretisch modellen over de seksuele ontwikkeling van kinderen. Door deze gebrekkige kennis rondom dit thema heerst er in de samenleving onzekerheid en onduidelijkheid over hoe omgegaan moet worden met de seksualiteit van kinderen. Dit geldt binnen primaire groepen zoals gezinnen, maar ook in groter maatschappelijke verbanden zoals onderwijs, jeugdhulpverlening en de kinderopvang (de Graaf & Rademakers, 2003). Dit blijkt ook uit een onderzoek naar de seksuele opvoeding van jonge kinderen. Pedagogisch medewerkers in de kinderopvang vragen zich af wat ze kunnen verwachten bij de leeftijd van 0 tot en met 4 jaar en hoe ze er mee om moeten gaan (Zwiep, 2008).

De kinderopvang komt dus in aanraking met het thema seksualiteit. De kinderopvang in Nederland kent drie soorten, namelijk de dagopvang, de buitenschoolse opvang en de gastouder opvang. De dagopvang is voor kinderen van 0 tot 4 jaar en is het hele jaar door. De buitenschoolse opvang is voor basisschoolkinderen van 4 tot 12 jaar en is voor en na schooltijd geopend tijdens de 40 schoolweken. Gastouderopvang is opvang in het huis van de gastouder van maximaal 6 kinderen tegelijk. De leeftijd is van 0 tot 12 jaar (Rijksoverheid, n.d.). Dit onderzoek is gericht op de dagopvang.

De kinderopvang heeft een aantal algemene kwaliteitseisen, namelijk: het uitwerken van een sico-inventarisatie veiligheid en gezondheid, elke medewerker moet minimaal in het bezit zijn van een mbo-niveau 3 diploma en een Verklaring Omtrent Gedrag (VOG) en de kinderopvang moet beschikken over een pedagogisch beleid (Rijksoverheid, 2015). Buiten deze kwaliteitseisen is er sinds 2005 ook een nieuwe maatschappelijke wet kinderopvang. Seksualiteit is geen onderdeel van het kwaliteitsbeleid in deze wet. Er is alleen aandacht voor de protocollen rondom seksueel misbruik en geen aandacht voor de seksuele ontwikkeling van de kinderen en een veilig en ondersteunend opvoedklimaat gericht op seksualiteit (Mouthaan & van der Vlugt, 2013).

Bij instellingen zoals kinderdagverblijven zijn pedagogisch medewerkers als het ware opvoeders

De pedagogisch medewerkers binnen de kinderopvang kunnen als opvoeders beschouwd worden omdat ze de kinderen in hun ontwikkelingen begeleiden. De pedagogisch medewerkers houden zich bezig met het zorg- en opvoedingsproces van de kinderen. Het zijn dus professionele opvoeders die de zorg, ontwikkeling en opvoeding van de kinderen centraal hebben staan (Fukkink, Tavecchio, Kruif, Vermeer & Zeijl, 2005).

Bij opvoeding gaan opvoeders gericht een relatie aan met het kind. Het gaat hierbij om elke omgang. De opvoeder biedt het kind bij deze omgang controle, ondersteuning, grenzen, instructie, aandacht,

liefde, veiligheid, geborgenheid en intimiteit. Het kind zal hierdoor komen tot zelfontplooiing en gaan beschikken over het nodige zelfvertrouwen en de nodige zelfredzaamheid en zelfstandigheid om aan zijn verdere leven richting te kunnen geven. Als het kind van de opvoeder ondersteuning ervaart zal het met vertrouwen de wereld om zich heen tegemoet treden. Dit geldt op alle gebieden, dus ook op het gebied rondom seksualiteit. Opvoeders hebben niet alleen verantwoordelijkheid voor de sociale en psychische ontwikkeling van kinderen, maar ook voor de seksuele ontwikkeling (Becker, 2012). Verder geven opvoeders binnen instellingen, zoals de kinderopvang, de kinderen instructies op alle ontwikkelingsgebieden. Dit houdt in dat ze het kind duidelijk maken wat de bedoeling is en welk gedrag er van het kind verwacht wordt. Als kinderen overladen worden met instructies van opvoeders en verschillende instructies krijgen zal het kind geen eigen initiatieven durven ontplooien en zal het kind teveel bezig zijn met wat de opvoeders denken. Het kind wordt onzeker en durft niet te handelen, op onder andere het gebied van seksualiteit (Becker, 2012).

Ondanks dat leidsters binnen de kinderopvang een opvoedende taak hebben vinden ouders dat zij de verantwoordelijkheid hebben voor het overbrengen van normen en waarden (Kronenman, 2007). Toch vinden ze het wel een pedagogische kwaliteit dat hun kinderen op de kinderopvang andere kinderen leren kennen. Op deze manier leren de kinderen socialer worden, samenwerken, spelen, leren delen en kunnen ze sociale vaardigheden opdoen. Een uniek kenmerk van de kinderopvang is dat er groepsopvoeding plaats vindt. Zoals benoemd leren kinderen hierdoor van elkaar. Er wordt dan vooral gesproken over samen delen en werken en over de vooruitgang in hun knutselwerkjes. Het basisdoel normen en waarden aanbieden is een kwaliteitsaspect dat door ouders nog onbegrepen wordt. Leidsters benoemen dit basisdoel vooral als het gaat om concrete regels zoals tafelmanieren. Ouders vinden dat leidsters hier niet verantwoordelijk voor zijn, maar zien zichzelf hiervoor op de eerste plaats verantwoordelijk. Op dit gebied kan het dus ook gaan om seksualiteit. Of het overbrengen van normen en waarden binnen de kinderopvang ligt, over onder andere het onderwerp seksualiteit, is dus nog een discussiepunt (Kronenman, 2007).

De meeste ouders en (oudere) medewerkers van instellingen zoals de kinderopvang zijn in een omgeving opgegroeid waar seksualiteit nauwelijks en op een andere manier bespreekbaar werd gemaakt. Seksuele voorlichting gebeurde via boekjes met bedekte termen of helemaal niet. Er werd op negatieve wijze omgegaan met lichamelijkheid en intimiteit. Hierdoor worden bij ouders nu onzekerheden en vragen ervaren bij de seksuele voorlichting van kinderen. Dit wordt door de meest opvoeders echter niet als probleem ervaren (Vermeire, 2005; Mouthaan & van der Vlugt, 2013). Ook roept het vaak weerstand op bij opvoeders zoals ouders, leerkrachten en pedagogisch werkers om de onderwerpen seks en kinderen te combineren (Graaf & Rademakers, 2007). Daarnaast kunnen opvoeders moeite hebben met de seksuele opvoeding en hebben ze vaak vragen als het gaat over communicatie en timing rondom het thema seksualiteit. Opvoeders van jonge kinderen vragen zich af hoe ze op de openlijke seksuele gedragingen van hun kinderen moeten reageren. Er heerst bij opvoeders onzekerheid door een aantal determinanten op het gebied van attitude, kennis, eigen-effectiviteit, de reacties van kinderen en een aantal achtergrond kenmerken (Mounthaan, 2004). Door onder andere die onzekerheid hebben ze behoefte aan opvoedingsondersteuning. Het gaat dan vooral op het gebied van informatie voor zichzelf en informatie initiatieven, sociaal-emotionele

ondersteunings initiatieven en consulting initiatieven (Vermeire, 2005).

Zoals benoemd speelt de kinderopvang een belangrijke rol bij de opvoeding en ondanks de vragen en onzekerheden rondom het begeleiden van de seksuele ontwikkeling wordt deze begeleiding niet als probleem ervaren door veel opvoeders (Mouthaan & van der Vlugt, 2013). Echter zijn er wel signalen dat professionals in de kinderopvang met vragen over het seksuele gedrag van kinderen worstelen. Kinderopvang organisaties worden namelijk veelvuldig geconfronteerd met seksueel gedrag van kinderen. Uit een onderzoek van Rutgers WPF (2013) blijkt dat de meeste vragen van pedagogische medewerkers betrekking hebben op het duiden van het seksuele gedrag van de kinderen binnen de organisatie. Ook leiden de seksuele gedragingen van de jonge kinderen vaak tot grote handelingsverlegenheid bij de pedagogisch werkers. Verder blijkt uit het onderzoek dat seksuele gedragingen van de kinderen niet opgemerkt worden, niet bijgestuurd worden, niet bespreekbaar gemaakt worden, inadequaat geduid en/of dat het seksuele verontrustende gedrag niet tijdig gesignaleerd wordt. Het ontbreekt veel pedagogisch medewerkers aan kennis over de seksuele ontwikkeling van kinderen. Ook de leidinggevenden weten niet altijd raad met het onderwerp. In het onderzoek wordt ook benoemd dat er vaak een gêne over het onderwerp heerst. Er heersen ook verschillende waarden en normen bij professionals over het onderwerp, deze kunnen botsen met de seksuele opvoeding van jonge kinderen. Dit geldt niet alleen bij professionals van verschillende nationaliteiten maar ook bijvoorbeeld tussen professionals met een Nederlandse afkomst (Mouthaan & van der Vlugt, 2013).

Kinderen zijn vanaf hun geboorte al bezig met hun seksuele ontwikkeling.

Er zijn verschillende kenmerken die horen bij de seksuele ontwikkeling van de kinderen, zoals ontdekken van de geslachtsdelen en de gevoelens die daarbij opspelen. Ook de ontwikkeling van de sekse-identiteit (jongen of meisje) en de verschillen. De ontwikkeling van het zelfbeeld en aangeraakt worden door anderen zijn ook kenmerken die bij deze seksuele ontwikkeling van jonge kinderen horen. Seksuele spelletjes en masturberen komen ook voor, maar de volwassen seksualiteit staat ver af van deze leeftijd. Het gaat hierbij vooral om het ontdekken (van der Doef, 2009; Zwiep, 2016). Ondanks dat de volwassen seksualiteit nog ver van deze leeftijd afstaat, levert de seksuele ontwikkeling/ontdekking van 0-4 jarigen wel zichtbaar duidelijke lustgevoelens (Oosterhof – van der Poel, 2010; Zwiep, 2016).

Bij de leeftijd van 0-2 jaar is het normaal dat er auto-erotische gedragingen voorkomen. Een voorbeeld hiervan is als kinderen in bed op hun buik liggen en heen en weer schuiven. Bij de leeftijd van 3-6 jaar is het exploreren van hun eigen lijf en dat van anderen heel gebruikelijk. Masturbatie komt hierbij ook voor. Bij kleuters is het spel waarin onderzocht wordt waar de plas van baby's vandaan komt normaal. Echter is overmatige masturbatie niet normaal bij de vroegkinderlijke ontwikkeling. Zoals benoemd kan dit wel regelmatig voorkomen, maar kinderen die dit erg veel doen voelen zich vaak niet gezien of gehoord. Daardoor zoeken ze rust door zichzelf terug te trekken en te strelen. De overmatige masturbatie heeft soms ook de functie van provocatie richting de opvoeders. Opvoeders generen zich en weten niet goed hoe ze er op moeten reageren. Toch is het belangrijk dit in de gaten te houden en er over te communiceren, zodat duidelijk wordt of het wel of niet bij de normale vroegkinderlijke ontwikkeling hoort (Oosterhof – van der Poel, 2010).

Seksuele spelletjes zoals doktertje spelen met uitkleden, alle plaatsen van het lichaam aanraken, bekloppen en beluisteren is een spel dat jonge kinderen met elkaar spelen en wat ook weer tot de seksuele ontwikkeling behoort. Kinderen bevredigen hierbij namelijk hun seksuele nieuwsgierigheid. Dit spel kan ook voor seksuele opwindning zorgen, maar ook dit is normaal als de aandacht niet overmatig is. Ook hierbij is het weer belangrijk dat het in de gaten gehouden wordt en dat er over gecommuniceerd wordt. Er kunnen zich namelijk problemen voordoen bij het 'doktertje spelen' en het ontdekken als kinderen knikkers of andere objecten in elkaars anus of vagina steken (Oosterhof – van der Poel, 2010, Zwiep; 2016).

Kinderen zitten op jonge leeftijd dus al in hun seksuele ontwikkeling en zijn hierbij aan het ontdekken. Dit hoort zoals benoemd bij de seksuele ontwikkeling. Wel is het voor kinderen belangrijk dat ze op een goede manier leren wat normaal en abnormaal gedrag is rondom seksualiteit. De oorsprong van abnormaal gedrag ligt namelijk veelal bij de jeugd. Ook rondom het thema seksualiteit. Op jonge leeftijd kunnen opvoeders hier al een belangrijke rol in spelen, maar dan moet er wel gezorgd worden dat deze opvoeders over goede kennis van zaken beschikken (Muris, 2005). Zoals eerder beschreven blijken pedagogisch medewerkers nauwelijks te beschikken over deze kennis (Mouthaan & van der Vlugt, 2013).

Verder is er een factor op macroniveau die van invloed is op het microniveau. Kinderen zullen namelijk in de loop van hun verdere ontwikkeling de druk van de cultuur waarin ze leven gaan ervaren. Dit heeft invloed op hun seksuele ontwikkeling (Lee & Lee, 2015). Zo wordt de westerse samenleving voor een groot deel gekenmerkt door ongeremd individualisme, consumentisme en hedonisme. Deze punten hebben invloed op de manier waarop tegen seks aangekeken wordt door onze samenleving. Kinderen hebben geen verweer tegen deze schadelijke trends zonder ouderlijke leiding. Het individualisme houdt in dat seksualiteit op jezelf gericht is. Het komt los te staan van intieme relaties en het vermogen om nieuwe levens te scheppen. Het gaat er om hoe iemand zelf zijn seksuele verlangens uitdrukking kan geven. Het consumentisme houdt in dat iets wat niet goed werkt weg moet en vervangen moet worden. Dit wordt niet alleen toegepast op materiele goederen, maar ook op mensen. Er heerst in de cultuur een mentaliteit waarbij een seksuele relatie door normen en doelen voor korte termijn worden beheerst. Het hedonisme houdt in dat het najagen van genot het hoogste doel van het leven is. Het staat nog boven liefde en trouw. Seksualiteit is hierbij een onderdeel van de zoektocht naar de 'feel good'-factor. Verder groeien kinderen op in een samenleving waarin ze met boodschappen over seksualiteit worden gebombardeerd. Ze luisteren naar leeftijdsgenoten, kijken naar muziekclips en tv programma's waar seksualiteit in voor komt. De begeleiding van opvoeders is hierbij belangrijk, zodat kinderen beschermt worden en verweer kunnen bieden tegen deze culturele tendensen (The Week, 2000).

Kijkend naar het micro, meso en macro niveau blijkt dat binnen de kinderopvang pedagogisch medewerkers een opvoedende taak hebben. Het is dus belangrijk dat ze over goede kennis van zaken beschikken en handelen waar nodig (Kronenman, 2007). Echter hangt er rondom het thema seksualiteit een taboe, waardoor opvoeders niet goed weten wat ze moeten doen (Vermeire, 2005; Zwiep, 2016). Handelingsverlegenheid kan hierdoor ontstaan (van der Meer, 2010). Toch is het

belangrijk dat kinderen op vroege leeftijd hun seksuele ontwikkeling al op een goede manier doorlopen omdat hun ervaringen op het gebied van seksualiteit van grote invloed is op hun latere seksuele beleving (de Graaf & Rademakers, 2003).

1.2 Probleemstelling (+ verificatie)

Het is onduidelijk voor de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X hoe ze de seksuele ontwikkeling van kinderen van 0-4 jaar adequaat kunnen begeleiden (Mouthaan & van der Vlugt, 2013), dit kan mogelijk negatieve gevolgen hebben de pedagogische medewerkers van kinderopvang X. Indien de medewerkers van kinderopvang X deze kennis niet hebben kan handelingsverlegenheid ontstaan wat leidt tot het niet opmerken van seksuele gedragingen bij kinderen, dit niet goed kunnen bijsturen, niet bespreekbaar maken, niet adequaat duiden en niet tijdig signaleren van verontrustend gedrag bij kinderen. Met als mogelijk gevolg dat de kinderen de seksuele ontwikkeling niet adequaat doorlopen (Mouthaan & van der Vlugt, 2013).

Verificatie

Op 15 maart 2016 is er contact geweest met de eigenaresse van kinderopvang X. Zij is in gesprek gegaan met de 6 pedagogisch medewerkers van haar kinderopvang. Aan hen is de eerder beschreven probleemstelling voorgelegd. Zij gaven aan dat ze seksualiteit tegen komen bij 0-4 jarigen en niet goed weten hoe ze moeten handelen. Verder ervaren ze onduidelijkheid en missen ze kennis als het gaat om de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Daarnaast vonden ze het een leuk en interessant onderwerp waar ze meer over willen weten. Tot slot wil kinderopvang X graag weten wat medewerkers nodig hebben om beter te weten hoe ze met het onderwerp seksualiteit bij 0-4 jarigen om kunnen gaan.

Uit de probleemanalyse van dit onderzoek en de literatuur die daarvoor gebruikt is blijkt dat dit ook bij andere kinderdagverblijven een struikelblok is voor medewerkers. Veel benaderde kinderdagverblijven wilden niet meewerken en niet open communiceren over dit onderwerp. Een aantal kinderdagverblijven gaven aan seksualiteit bij 0-4 jarigen helemaal niet tegen te komen. Van de 15 benaderde kinderdagverblijven wil maar één kinderopvang mee werken.

1.3 Onderzoeksdoelstelling

Het onderzoek heeft als doel het verkrijgen van inzicht en kennis over hoe pedagogisch medewerkers de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen kunnen ondersteunen. Er wordt gekeken of er open over gecommuniceerd wordt, hoe er met dit thema wordt omgegaan en wat 0-4 jarigen nodig hebben bij hun seksuele ontwikkeling.

1.4 Hoofdvraag en deelvragen

De hoofdvraag van dit onderzoek is:

Wat hebben pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X nodig om de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen adequaat te ondersteunen?

Hierbij zijn een aantal deelvragen die een beeld scheppen over de huidige situatie van de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X en helpen om een beeld te krijgen van wat pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X nodig hebben. De deelvragen zijn opgesteld aan de hand van het ordeningsprincipe van huidige situatie naar gewenste situatie, namelijk wat er nodig is:

- *Waar lopen pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X tegen aan als het gaat om het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen?*
- *Weten leidsters binnen kinderopvang X hoe ze moeten omgaan met vragen en gebeurtenissen rondom het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen?*
- *Gaan alle pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X op de zelfde manier om met vragen en gebeurtenissen rondom het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen?*
- *In hoeverre wordt er open gecommuniceerd over het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen binnen kinderopvang X?*
- *Wat hebben 0-4 jarigen nodig van een opvoeder voor een adequate seksuele ontwikkeling?*

1.5 Begripsafbakening

Pedagogisch medewerkers

In dit onderzoek worden met pedagogisch medewerkers de mensen die in de kinderopvang werken bedoeld. Echter niet de managers, beleidsmedewerkers, schoonmakers etc. Het gaat alleen om de medewerkers die op de groep werken en zich daadwerkelijk bezighouden met de opvoeding van de kinderen. Het zijn professionele opvoeders die de zorg, ontwikkeling en opvoeding van de kinderen centraal hebben staan (Fukkink, Tavecchio, Kruif, Vermeer & Zeijl, 2005).

Seksualiteit

Er zijn drie invalshoeken van seksualiteit. Dit onderzoek richt zich vooral op de psychologische invalshoek, namelijk het gedrag en de beleving bij kinderen rondom seksualiteit en de reactie hierop van de begeleiders (Heemelaar, 2000).

Met seksualiteit wordt in dit onderzoek het totaal van verschijnselen bedoeld die betrekking hebben op het seksuele leven en de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen.

Seksuele ontwikkeling

In dit onderzoek wordt met dit begrip de ontwikkeling bedoeld van 0-4 jarigen die invloed heeft op hun seksualiteit en seksuele beleving. Het gaat daarbij om de onderwerpen intimiteit, lichamelijke en seksualiteit (Zwiep, 2012).

0 tot 4 jarigen

Met 0 tot 4 of 0-4 jarigen worden in dit onderzoek kinderen met de leeftijd van 0, 1, 2, 3 of 4 jaar bedoeld. Het gaat om kinderen met een normale ontwikkeling. Hiermee wordt bedoeld dat de kinderen de ontwikkelingsfase horend bij de leeftijd goed doorlopen (Tieleman, 2011).

Ondersteunen

In dit onderzoek wordt met ondersteunen bedoeld dat pedagogisch medewerkers er voor zorgen dat kinderen hun seksuele ontwikkeling goed kunnen doorlopen. Hiermee wordt bedoeld dat pedagogisch medewerkers de kinderen bieden wat ze daarbij nodig hebben (Becker, 2012).

Kinderopvang

In dit onderzoek wordt de dagopvang bedoeld. De dagopvang is voor kinderen van 0 tot 4 jaar en is het hele jaar door (Rijksoverheid, n.d.).

Handelingsverlegenheid

In dit onderzoek wordt met handelingsverlegenheid bedoeld dat er door verlegenheid, ongemakkelijkheid en/of onwetendheid niet wordt gehandeld, gereageerd en/of besproken (van der Meer, 2010).

Hoofdstuk 2: Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt de seksualiteit van 0-4 jarigen beschreven vanuit verschillende perspectieven, zoals het pedagogische, maatschappelijke en ontwikkelings psychologisch perspectief. Dit is onderverdeeld in verschillende onderwerpen, namelijk de seksuele levensloop 0-4 jarigen, seksuele opvoeding, seksuele begeleiding, rol van de opvoeders, één lijn in de omgang, seksualiteit binnen de kinderopvang, pedagogische visie en beleid op seksualiteit en de visie van kinderopvang X. Deze onderwerpen geven een beeld van benodigdheden om de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen adequaat te ondersteunen

Seksuele levensloop 0-4 jarigen

Het seksuele gedrag van jonge kinderen is iets wat bij de algemene ontwikkeling hoort. Het is namelijk een onderdeel van de seksuele ontwikkeling. Kinderen leren tijdens de seksuele ontwikkeling omgaan met intimiteit, lichamelijkeheid en seksualiteit. Dit maakt de seksuele ontwikkeling van kinderen belangrijk (Zwiep, 2012).

Volgens de psychoseksuele theorie van Freud zitten kinderen vanaf hun eerste tot hun vijfde levensjaar in hun seksuele ontwikkeling. Vanaf de geboorte tot 12-18 maanden zitten kinderen in het orale stadium van hun psychoseksuele ontwikkeling. De interesse in orale bevrediging ontplooiën ze door zuigen, bewegen van de lippen, eten en bijten. Vanaf 12-18 maanden tot ongeveer het derde levensjaar bevinden kinderen zich in het anale stadium van de psychoseksuele ontwikkeling. Hierbij vindt bevrediging plaats via de ontlasting en het ophouden daarvan. Vervolgens komen kinderen tot hun vijfde-zesde levensjaar in het fallische stadium. Hierbij hebben ze interesse in de genitaliën. In deze fase gaan ze ontdekken door o.a. te kijken en te voelen. Het oedipuscomplex hoort bij dit stadium. Dit complex treedt op wanneer anatomische verschillen tussen vrouwen en mannen de aandacht beginnen te trekken. Jongens beginnen seksuele belangstelling voor hun moeder te tonen. Zo onderdrukken jongens de seksuele belangstelling voor hun moeder en willen zich identificeren met hun vader. Identificatie is een proces waarbij ze de waarden en attitudes van de ouder met dezelfde sekse overnemen omdat ze willen proberen gelijk te zijn aan deze ouder (Feldman, 2009).

Van vijf-zes jaar tot de adolescentie is de seksualiteit grotendeels op de achtergrond. Vanaf de adolescentie ontluikt de seksuele interesse opnieuw. Niet alleen de adolescentie maar dus de eerste vier levensjaren van een kind spelen een rol bij seksualiteit en de ontwikkeling daarvan (De St.Aubin, McAdams & Kim, 2004).

De seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen wordt door de Rutgers stichting (2011) beschreven in drie onderdelen, namelijk kennis, vaardigheden en attitudes. Deze onderdelen worden per thema beschreven, zodat het duidelijk is wat kinderen van 0-4 jaar ontwikkelen. De thema's hebben allen betrekking op de seksuele ontwikkeling. Opvoeders kunnen dit begeleiden door informatie te verstrekken over de kennis die bij deze leeftijd hoort. Door kinderen in staat te stellen van de vaardigheden en de kinderen helpen bij het ontwikkelen van de attitudes die genoemd worden.

Het menselijk lichaam en ontwikkeling

Kinderen van 0-4 jaar leren alle lichaamsdelen en functies van het lichaam kennen. Ook leren ze over lichaamsverzorging en het verschil tussen ik en de ander. De vaardigheden die ze leren zijn

lichaamsdelen benoemen, eigen lichaam kunnen verzorgen, lichaamsdelen kunnen herkennen en wensen en behoeften uit kunnen spreken. Attitudes die bij dit thema belangrijk zijn bij 0-4 jarigen zijn een positief lichaamsbeeld en zelfbeeld. Zelfrespect, acceptatie van diversiteit en ruimte om zijn of haar eigen lichaam te leren kennen zijn ook belangrijk bij 0-4 jarigen. Verder leren kinderen bekend raken met het gevoel van welzijn, vertrouwen en geborgenheid. Dit komt voort uit lichamelijke nabijheid en ervaringen (Rutgers WPF, 2011).

Vruchtbaarheid en voortplanting

Kinderen van 0-4 jaar leren over zwangerschap, geboorte en baby's. Ze leren het basale van de voortplanting, zoals waar komen baby's vandaan. Verder leren ze dat sommige mensen wel kinderen hebben en anderen niet. De vaardigheid die kinderen leren over dit onderwerp is er over praten en beschikken over de benodigde woordenschat. De attitude die bij dit onderwerp hoort is het accepteren van verschillende manieren om lid van een familie zijn (Rutgers WPF, 2011).

Seksualiteit

kinderen van 0-4 jaar leren genot en plezier bij het aanraken van het eigen lichaam ervaren. Hier hoort prille zelfbevrediging bij. Ze leren het eigen lichaam en geslachtsdelen ontdekken en daar hoort experimenteergedrag bij (Frans & Franck, 2010). Verder hoort bij de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen dat ze kennis krijgen van het feit dat genieten van fysieke nabijheid voor iedereen normaal is en dat liefde en affectie geuit kunnen worden door tederheid en fysieke nabijheid. De vaardigheden die ze leren zijn praten over onprettige en prettige aanrakingen van het eigen lichaam en gevoelens, zich van de eigen genderidentiteit bewust worden en het kunnen uiten van eigen behoeften, wensen en grenzen. Dit kan bijvoorbeeld in het kader van doktertje spelen. Attitudes die bij dit thema horen zijn het ontwikkelen van een positief lichaamsbeeld en respect voor de ander. Nieuwsgierigheid naar het eigen lichaam en dat van de ander is hier ook aan verbonden (Rutgers WPF, 2011).

Emoties

Als het om emoties gaat leren kinderen van 0-4 jaar verschillende vormen van liefde kennen. Dit is volgens Rutgers WPF (2011) ook een vorm van seksualiteit. Ook leren ze hun gevoelens uit te drukken en hebben behoefte aan privacy. Vaardigheden die daar bij horen zijn medeleven voelen en tonen, ja/nee zeggen en uiting aan eigen behoeften, wensen en emoties kunnen geven. Verder kunnen opvoeders de kinderen begeleiden bij het ontwikkelen van begrip dat emoties op veel verschillende manieren geuit worden. Positieve waardering van eigen sekse en geslacht, een positieve houding tegen eigen ervaringen, manieren om emoties te uiten en een positieve attitude ten opzichte van emoties in verschillende omstandigheden. Dit zijn ook punten die kinderen in deze leeftijdsfase moeten ontwikkelen. Kinderen hebben daarbij begeleiding van opvoeders nodig (Rutgers WPF, 2011).

Vriendschap en relaties

Kinderen van 0-4 jaar leren de verschillende familieverbanden en verschillende soorten relaties. Praten over familie en relaties is een vaardigheid die kinderen van 0-4 jaar leren. Ook ontwikkelen ze in deze leeftijdsfase een aantal attitudes die bij vriendschap en relaties horen. De eerste is het belang van vertrouwen, bescherming en geborgenheid. Het ontwikkelen van een positieve houding tegenover verschillen in leefstijlen hoort er ook bij. Verder leren kinderen van 0-4 jaar beseffen dat relaties

verschillende vormen kunnen aannemen. Ook dit valt deels onder de seksuele ontwikkeling (Rutgers WPF, 2011).

Seksualiteit, gezondheid en welzijn

De kennis die kinderen van 0-4 jaar bij dit thema leren van opvoeders zijn nee zeggen tegen ervaringen en/of gevoelens die niet prettig zijn. Kinderen leren dat ze daar niet per se in mee hoeven te gaan. Het is dan ook belangrijk dat ze leren luisteren naar hun eigen lichaam. Dit leren ze door prettige en onprettige lichamelijke ervaringen. De vaardigheden die er bij horen zijn leren vertrouwen op eigen intuïtie, het ontwikkelen van een gevoel van welzijn en het toepassen van het drie stappen model. Het drie stappenmodel is weigeren, weggaan en vervolgens iemand in vertrouwen nemen. Attitudes zoals waardering voor eigen lichaam en hulp vragen worden ontwikkelt (Rutgers WPF, 2011).

Seksualiteit en seksuele rechten

De kennis die kinderen van 0-4 jaar bij dit thema moeten leren is dat volwassenen de verantwoordelijkheid hebben voor de veiligheid van kinderen en dat kinderen bepaalde rechten hebben. Hierbij leren kinderen dat ze het recht hebben om hun eigen lichaam te ontdekken en het recht hebben om nieuwsgierig te zijn. Ook leren kinderen dat ze recht op bescherming en veiligheid hebben en dat ze vragen mogen stellen over seksualiteit. Vaardigheden zoals ja en nee zeggen, communicatie en behoeften uiten zijn belangrijk om te leren. Ook het onderscheid tussen leuke en niet leuke geheimen is belangrijk. Attitudes die kinderen van 0-4 jaar ontwikkelen zijn zelf leren beslissen, baas over het eigen lichaam zijn en zelfvertrouwen (Rutgers WPF, 2011).

Sociale en culturele invloeden (waarden en normen)

Kennis die 0-4 jarigen leren van opvoeders zijn sociale regels, gender- rollen, normen en waarden en sociale omgangsregels met betrekking op seksualiteit. Voorbeelden hiervan zijn gepaste afstand houden bij vreemden en normen over naakt lopen. Vaardigheden zoals onderscheid kunnen maken tussen gedragingen in het openbaar en gedragingen thuis en respect hebben voor sociale regels zijn belangrijk bij dit thema. Kinderen leren zich ook passend gedragen in bepaalde situaties, zoals welke lichaamsdelen je mag aanraken in het openbaar. Kinderen van 0-4 jaar ontwikkelen respect voor eigen lichaam en het lichaam van anderen en respect voor de grenzen van anderen. Ook moeten kinderen leren sociale regels omtrent intimiteit en privacy accepteren (Rutgers WPF, 2011).

Verder staat de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen in het teken van ontdekken. Lichamelijke contact is belangrijk. Baby's vinden het fijn om te knuffelen. Ze houden namelijk van lichamelijk contact. Dit geeft een veilig gevoel en zorgt voor vertrouwen. Baby's en peuters ontdekken door te kijken en hun eigen lichaam te voelen. Ze raken hun geslachtsdelen aan. Sommige jongens kunnen een erectie krijgen. Het aanraken van geslachtsdelen kan kinderen een prettig gevoel geven. Peuters zijn erg nieuwsgierig naar hun eigen lichaam en het lichaam van anderen. Ze willen veel dingen weten, bijvoorbeeld waar hun plas vandaan komt en hoe je het verschil tussen jongens en meisjes kan zien. Vieze woorden roepen, zoals piemel en poep, vinden kinderen soms ook leuk. Ze vinden dit spannend en merken dat het reactie van volwassen uitlokt (Rutgers, 2016).

Seksuele opvoeding

Het is belangrijk om al van jongs af aan te beginnen met de seksuele opvoeding. Op deze manier

kunnen kinderen geholpen en begeleid worden bij de seksuele ontwikkeling. Ook voorkom je dat kinderen later via de media en andere (oudere) kinderen kennis maken met seksualiteit. Je kan het kind leren dat iedereen plezier kan beleven aan seksualiteit zolang je maar respect hebt voor de grenzen van de ander (van der Doef, 2007). Seksuele opvoeding wil zeggen dat opvoeders de kinderen begeleiden bij de seksuele ontwikkeling. De seksuele opvoeding is erg belangrijk. Kinderen leren namelijk alles op het gebied van seksualiteit en omgaan met zichzelf en anderen. Dit in overeenstemming met de verwachtingen van de sociale omgeving. Opvoeders helpen kinderen op deze manier bij het ontwikkelen van een seksuele identiteit (Zwiep, 2010).

Verder is de seksuele opvoeding en goede begeleiding nodig omdat (vroeg) jeugdervaringen voor het latere verloop van de seksuele ontwikkeling belangrijk zijn. Ook hebben deze jeugdervaringen invloed op de volwassen vorm- en betekenisgeving aan seksualiteit. Het gaat daarbij zowel om seksueel traumatische ervaringen, positieve ervaringen en de kwaliteit van het opvoed klimaat (de Graaf & Rademakers, 2003).

Bij 0-4 jarigen houdt de seksuele opvoeding vooral in dat er grenzen gesteld worden en dat kinderen leren dat sommige dingen niet overal mogen. Verder is het bij de seksuele opvoeding belangrijk dat kinderen leren dat seksualiteit normaal is en dat er van jongs af aan al een open klimaat is (Oosterhof-van der Poel, 2010). Opvoeders zijn bij de seksuele opvoeding dus niet alleen bezig met het overdragen van kennis. Voorbeelden geven in het dagelijks leven is ook belangrijk. Als kinderen hun geslachtsdelen aan het ontdekken zijn en ontdekken dat dit een fijn gevoel kan geven of als kinderen doktertje spelen kunnen ouders hier op in gaan en niet roepen: 'Dat mag niet!' (Zwiep, 2016).

Begeleiding van 0-4 jarigen

Opvoeders kunnen de seksuele ontwikkeling van de jonge kinderen begeleiden. Dit kunnen ze doen door er met kinderen over te praten, de kinderen voor te lichten, kinderen te beschermen door ze weerbaar te maken en door in de gaten te houden of de seksuele ontwikkeling normaal en veilig verloopt (Oosterhof – van der Poel, 2010). De rol die opvoeders daarin hebben is later in dit hoofdstuk te lezen.

Kinderen hebben begeleiding nodig om te leren wat wel en niet normaal is. Hierbij staat wel voorop dat kinderen ruimte moeten krijgen om zich te ontwikkelen en te ontdekken. Het wordt echter anders als kinderen elkaar dwingen of manipuleren. Daarmee hebben ze geen respect voor anderen. Ook is het sociaal niet gewenst dat kinderen midden in de supermarkt aan hun geslachtsdelen zitten (Zwiep, 2005).

Opvoeders kunnen hun kinderen leren dat het gedrag onwenselijk is, uitleggen waarom en uitleggen wat wel mag. Opvoeders kunnen dan bijvoorbeeld vertellen dat het kind eerst toestemming aan de ander moet vragen of dat sommige dingen alleen in hun slaapkamer of op de wc mogen (Zwiep, 2005).

Ook moeten kinderen leren welke gedrag geoorloofd is. Volgens de sociale leertheorie van Bandura leren we gedrag aan door anderen te observeren en imiteren. We observeren welke signalen anderen afgeven. Bijvoorbeeld om er achter te komen of bepaald gedrag geoorloofd is, kijken we wat anderen doen en/of zeggen. Kinderen observeren en imiteren vooral belangrijke opvoeders. Als een opvoeder

bijvoorbeeld seksueel gedrag goedkeurt dan heeft dat effect op het gedrag en de attitudes van het kind (Aronson, Wilson & Akert, 2011).

Verder hebben kinderen hulp en begeleiding nodig bij het ontdekken van het lichaam, hun gevoelens, vriendschappen en wat ze wel en niet willen. Een warm opvoedingsklimaat biedt kinderen een goede basis voor de seksuele ontwikkeling. Hierbij is het van belang dat opvoeders kinderen steunen en interesse tonen. Kinderen zijn namelijk minder onzeker als ze zich veilig, geliefd en gesteund voelen. Daarnaast hebben kinderen veel vragen. Opvoeders kunnen kinderen het gevoel geven dat ze alles kunnen en mogen bespreken door open en ontspannen antwoord te geven (Rutgers, 2016).

Ook is het belangrijk dat kinderen van opvoeders leren om verstandige keuzes te maken. Hierbij hebben 0-4 jarigen een voorbeeld nodig. Dit doen opvoeders door te laten zien hoe hij of zij grenzen en wensen duidelijk maakt. Verder hebben kinderen veiligheid, regels, ruimte, betrokkenheid en waarden en normen nodig. Opvoeders tonen veiligheid door te knuffelen en te laten zien dat het kind de moeite waard is. Regels zijn belangrijk om te leren wat wel en niet kan. Normen en waarden geven opvoeders mee door duidelijkheid, uitleg en vragen over bepaalde dingen, zodat kinderen leren daarover na te denken. Ruimte is van belang zodat kinderen hun eigen lichaam en gevoelens leren ontdekken. Tot slot is betrokkenheid belangrijk zodat kinderen vragen en/of problemen durven te bespreken. Ook kunnen opvoeders informatie geven om het kind te laten zien dat seksualiteit een onderwerp is waar over gesproken mag worden en om kinderen voor te bereiden en te beschermen (Rutgers, 2016).

Daarnaast hoort begrenzen ook bij de begeleiding die 0-4 jarigen nodig hebben bij de seksuele ontwikkeling. Dit kan het beste vanaf drie jaar. Kinderen hebben het nodig dat ouders grenzen stellen aan de plaats van het masturberen. Het is belangrijk dat opvoeders niet het masturberen afstraffen, maar dat opvoeders het kind leren dat sommige dingen niet in het openbaar mogen maar alleen op privéplekken. Opvoeders kunnen dan bijvoorbeeld benoemen dat het kind best met zijn piemel mag spelen, maar niet in de keuken. Hierbij moeten opvoeders ook benoemen waar het wel mag, bijvoorbeeld op hun slaapkamer. Op deze manier is het voor het kind duidelijk wat niet mag, maar wordt er wel een alternatief aangeboden (Oosterhof – van der Poel, 2010; Zwiep, 2016).

Doktertje spelen hoort zoals benoemd ook bij de seksuele ontwikkeling. Opvoeders hoeven dit niet te begeleiden, maar het is wel belangrijk dat ze de kinderen in de gaten houden. Er zijn namelijk wel problemen die zich bij het doktertje spelen voor kunnen doen als kinderen bepaalde objecten in elkaars anus of vagina steken. Opvoeders kunnen de kinderen duidelijk maken dat het spel wel is toegestaan, maar dat dit soort handelingen verboden zijn en dat ze elkaar geen pijn mogen doen (Oosterhof – van der Poel, 2010).

Rol van opvoeders bij de seksuele ontwikkeling 0-4 jarigen

De rol van opvoeders bij de seksuele ontwikkeling begint al vanaf de geboorte. Een opvoeder die een baby knuffelt geeft het kind de boodschap dat het lief en de moeite waard is. Dit is een belangrijke voorwaarde voor de latere seksualiteitsbeleving. Ook bij het verschonen van de luier speelt de seksuele ontwikkeling al een rol. De opvoeder komt in aanraking met de geslachtsdelen van het kind en het kind voelt dit. De manier waarop de opvoeder reageert is ook belangrijk. Als de opvoeder iedere keer als de luier verschoont wordt een vies gezicht trekt en laat merken dat het vies is en stinkt, dan

krijgt het kind de boodschap dat dat onderdeel van zijn of haar lichaam vies is. Verder kunnen jonge kinderen regelmatig met hun handjes tussen hun benen zitten. Als het dan steeds van opvoeders te horen krijgt dat dit vies is en niet mag, dan leert het kind dat dit verboden terrein is. Opvoeders kunnen op deze manier dus een verkeerd beeld geven aan de kinderen (van der Doef, 2009).

Het is ook belangrijk dat opvoeders inzien wat niet bij de normale seksuele ontwikkeling hoort bij jonge kinderen. Jonge kinderen kunnen best een keer masturberen, maar overmatige masturbatie hoort niet bij de normale seksuele ontwikkeling op deze jonge leeftijd. De kinderen die dit doen voelen zich vaak niet gehoord of gezien. Deze kinderen zoeken dan rust door zichzelf terug te trekken en te strelen. Ook kan het zijn dat de overmatige masturbatie een manier is om stress en onlust van zich af te laten vloeien. Opvoeders kunnen onderzoeken waarin het kind zich mogelijk niet gezien voelt. Opvoeders kunnen dan namelijk ingaan op de oorzaak en/of andere mogelijkheden aanbieden zodat het kind zijn of haar onlustgevoelens kwijt kan. In de praktijk blijkt dat de overmatige masturbatie dan verdwijnt (Oosterhof – van der Poel, 2010).

Opvoeders hebben dus als rol om een adequaat beeld te geven van seksualiteit en ingaan op punten die niet bij een normale seksuele ontwikkeling horen, zoals overmatige masturbatie. Als de kinderen zelfstandig buiten spelen buiten het gezichtsveld van opvoeders is het ook een belangrijke rol dat opvoeders de kinderen weerbaar maken en voorlichting geven met betrekking tot seksualiteit (Oosterhof – van der Poel, 2010). Dit kunnen opvoeders doen door de volgende punten duidelijk te maken aan de kinderen en met ze te oefenen:

- Kinderen mogen zelf bepalen wie er aan zijn of haar lichaam mag komen. Echter moeten kinderen vaak nog leren om nee te zeggen. Dit kunnen opvoeders geregeld met kinderen oefenen door het kind uit te dagen. Dit kan via stoei- en knuffelspelletjes en het spelletje 'pak-me-dan'. Het is belangrijk dat alle opvoeders dit zowel met jongens als met meisjes doen (Gravensteijn & Diekstra, 2013).
- Kinderen leren bepalen en aangeven wat ze zelf willen. Iedereen kan namelijk seksuele spelletjes met de kinderen willen doen, ook ouderen, dat hoeven kinderen niet goed te vinden (Oosterhof – van der Poel, 2010).
- Opvoeders kunnen het kind ook leren dat volwassenen andere dingen doen met elkaar dan kinderen, zoals bijvoorbeeld vrijen. Soms willen volwassenen die dingen ook met kinderen doen. Leer het kind dat het zelf de baas is. Oudere kinderen kunnen ook al meer willen dan jonge kinderen. Opvoeders kunnen het kind leren om nooit mee te doen als het kind dit niet fijn vindt (Oosterhof – van der Poel, 2010).
- Opvoeders kunnen praten met kinderen over dat sommige dingen fijn zijn, sommige dingen naar en sommige dingen naar en fijn tegelijk (verwarrend). Praat met de kinderen over wat ze fijn vinden en dat ze alleen dat toe mogen laten. Er mag namelijk geen seksueel taboe ontstaan. Opvoeders leren kinderen op deze manier dat het heel normaal is om er over te praten en zorgen voor een open klimaat (Oosterhof – van der Poel, 2010).
- Opvoeders kunnen kinderen leren dat iedereen andere dingen fijn vindt (Oosterhof – van der Poel, 2010). Jonge kinderen kunnen zich namelijk nog niet verplaatsen in anderen en zijn vooral bezig met hun eigen wil. Ook bij het leren verplaatsen in anderen hebben ze begeleiding nodig van opvoeders (Tieleman, 2011).

- Opvoeders kunnen kinderen leren dat ze altijd weg mogen lopen als ze bepaalde aanrakingen niet fijn vinden (Oosterhof – van der Poel, 2010).
- Opvoeders kunnen kinderen leren dat kinderen nooit de schuld hebben als volwassenen of oudere kinderen iets bij hem hebben gedaan wat hij of zij niet wil (Oosterhof – van der Poel, 2010).
- Ook kunnen opvoeders kinderen leren dat kinderen sommige geheimen niet hoeven te bewaren. Als het kind iets niet fijn heeft gevonden mag hij of zij daar altijd over praten (Oosterhof – van der Poel, 2010).

Door als opvoeder van jongs af aan met kinderen over seksualiteit te praten wordt er een open klimaat gecreëerd. Kinderen, en later jongeren, die regelmatig met opvoeders over seksualiteit praten beschermen zichzelf beter tegen soa's en ongewenste zwangerschappen. Ook hangt praten over seksualiteit met opvoeders samen met een positievere beleving van seksualiteit (de Graaf, 2007). Verder is het tijdens de opvoeding van belang dat opvoeders zorgen voor een veilige, positieve en stabiele omgeving voor de kinderen zodat de kinderen kunnen ontwikkelen en groeien op alle gebieden (Zwiep, 2008).

Eén lijn in de omgang

Opvoeders hebben dus een duidelijke rol in de seksuele ontwikkeling en kinderen hebben de begeleiding van opvoeders nodig voor een adequate seksuele ontwikkeling. Daarbij hebben kinderen ook baat bij structuur en duidelijkheid. Het is daarvoor van belang dat er vaste afspraken en regels zijn, die bij alle opvoeders gelden. Op deze manier weet het kind wat er van hem of haar wordt verwacht en waar hij of zij aan toe is. In de opvoeding is consequent zijn erg belangrijk en het is zeer lastig om consequent te zijn als opvoeders verschillende dingen zeggen. Kinderen luisteren beter en zeuren minder wanneer er duidelijke regels zijn. Onduidelijke regels zorgen juist voor onrust, verwarring en vergroten de kans dat kinderen steeds blijven proberen om grenzen op te zoeken. Verder zorgt dit voor veel onduidelijkheid en verwarring bij de kinderen. (Vos – van der hoeven, 2004). Ook geven Bosdriesz, et. al. (2007) aan dat het in het belang van de kinderen is dat opvoeders van elkaar weten wat ze doen. Verder is het belangrijk dat opvoeders op één lijn liggen zodat kinderen niet overladen worden met verschillende instructies. Opvoeders willen kinderen duidelijk maken welk gedrag wel of juist niet gepast is. Echter zal dit niet duidelijk worden voor de kinderen als ze verschillende instructies krijgen. Het wordt onduidelijk voor kinderen. Hierdoor worden ze onzeker en kan het zijn dat ze niet meer durven te handelen en/of experimenteren (Becker, 2012).

Seksualiteit binnen de kinderopvang

Seksualiteit, lichamelijke intimiteit horen erbij in het leven. Ook bij het leven van de jonge kinderen in de kinderopvang (Zwiep, 2010). De seksuele ontwikkeling van kinderen komt duidelijk naar voren bij kinderopvang X en ook bij andere kinderdagverblijven volgens een onderzoek van Rutgers WPF (2013).

De kinderopvang speelt ook een rol als het gaat om de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Er zijn namelijk drie factoren die de mogelijk de seksuele opvoeding beïnvloeden volgens de balanstheorie. Dit zijn de kinderen zelf, de ouders/opvoeders en de omgeving. Vanuit de omgeving valt te denken aan het sociale netwerk van het gezin, maar ook de kinderopvang (Burggraaff-Huiskes, 2010).

De kinderopvang kan samen met ouders de kinderen ondersteunen bij een gezonde seksuele ontwikkeling. Het is wel belangrijk om ouders erbij te betrekken als de kinderen nog jong zijn. Dit vinden veel ouders fijn. Ze lopen zelf vaak ook tegen dingen aan. Het kan voor ouders wel lastig zijn omdat de kinderen nog zo jong zijn, maar de meeste ouders juichen het toe als er al gewerkt wordt aan een goede seksuele ontwikkeling en een veilig en open klimaat. Uit een onderzoek van de Graaf (2003) blijkt dat ouders van jonge kinderen vaak heel blij zijn als scholen of kinderdagverblijven aandacht besteden aan seksuele voorlichting. Ook is het zo dat veel ouders vaak zelf behoefte hebben aan informatie en willen hun zorgen graag kunnen delen. De kinderopvang zou ouders hierbij kunnen helpen. Als ouders en de kinderopvang dezelfde seksuele opvoedingsdoelen hebben bevordert dit seksueel gezond gedrag van het kind (de Graaf, 2013). Betrouwbaarheid tussen ouders en de pedagogisch medewerkers is hierbij een belangrijke voorwaarde (Miller, 2006).

Binnen de kinderopvang betekend goede begeleiding rondom dit thema dat pedagogisch medewerkers in staat moeten zijn om de kinderen regels te leren, normen en waarden bij te brengen, informatie te geven en begeleiding bieden om hun vragen te beantwoorden. Ook moeten ze in staat zijn het seksuele gedrag van de kinderen goed te duiden en ongewenst gedrag voorkomen en/of begrenzen. Adequaat signaleren is ook belangrijk. Verder moeten pedagogisch medewerkers open zijn richting ouders en open staan voor de zorgen en vragen van ouders. Pedagogisch medewerkers moeten in staat zijn ouders te voorzien van informatie en onnodige paniek wegnemen. Hiervoor is kennis over de normale seksuele ontwikkeling van kinderen per leeftijdscategorie belangrijk (Rutgers WPF, 2013).

Het is ook erg belangrijk dat er een open cultuur is binnen de kinderopvang. Seksualiteit kan een gevoelig onderwerp zijn en daardoor bestaat er een risico dat pedagogisch medewerkers zijn geneigd om bij twijfels niet te handelen (Rutgers WPF, 2013).

Pedagogische visie en beleid op seksualiteit

Iedere kinderopvang heeft een pedagogisch beleid. Echter gaat dit zelden over seksualiteit. Toch is dit voor pedagogisch medewerkers erg handig. Het biedt hen namelijk een kader om op terug te vallen bij praktijksituaties. Een pedagogisch beleid over seksualiteit begint met de omschrijving van de seksuele ontwikkeling en vervolgens hoe medewerkers moeten handelen en waarom. Op deze manier is er duidelijkheid voor zowel de kinderen als hun opvoeders en de pedagogisch medewerkers. Handelen wordt namelijk beïnvloed door persoonlijke gevoelens. Door het beleid is er toch een houvast en zullen er minder verschillen zijn in de reacties van de medewerker naar de kinderen rondom seksualiteit (Zwiep, 2005).

Binnen de kinderopvang staan de opvoeding en ontwikkeling van kinderen centraal. Echter heeft hier iedereen persoonlijke ideeën over. Zonder gezamenlijke visie en beleid kan er dus geen duidelijke en eenduidige opvoeding geboden worden. Dit is zowel voor de kinderen als de pedagogisch medewerkers verwarrend (Zwiep, 2005). Ook kunnen er problemen ontstaan doordat pedagogische afspraken onjuist worden geïnterpreteerd door pedagogisch medewerkers. Dit is anders bij zakelijke afspraken. Hier verwacht men dat de besproken handelingen op gelijke wijzen worden uitgevoerd. Het

is daarom belangrijk bij pedagogisch afspraken om dit goed en zakelijk te bespreken, en eventueel te beschrijven in het beleid, zodat er minder problemen en onduidelijkheden ontstaan (Kok, 2009).

Visie kinderopvang X

De pedagogische visie van kinderopvang X staat in het teken van vertrouwen. Kinderopvang X vindt het belangrijk dat opvoeders hun kinderen vol vertrouwen brengen. Hierbij vindt kinderopvang X het belangrijk dat de kinderen in een veilige en vertrouwde omgeving worden opgevangen. Er zijn vier punten die in de visie naar voren komen:

Respect: De pedagogisch medewerkers van kinderopvang X benaderen kinderen met respect en vanuit de belevingswereld van het kind. Ze hebben oog voor de individualiteit en eigenheid van kinderen. Naast individueel contact begeleiden ze het kind in de omgang met andere kinderen en volwassenen. De pedagogisch medewerkers noemen dit het actief volgend begeleiden in dialoog: kinderen leren zelf te leren. Centraal binnen kinderopvang X staat respect voor de dingen om de kinderen heen, voor de natuur en natuurlijk voor elkaar (van Os, n.d.).

Ruimte: Kinderopvang X gaat ervan uit dat iedereen zich kan ontwikkelen door ruimte om zich heen. Daarom bieden ze verschillende plekken waar activiteiten gedaan kunnen worden. Kinderopvang X geeft kinderen de mogelijkheid zich zo breed mogelijk te ontwikkelen. De pedagogisch medewerkers geven kinderen de ruimte voor creatieve experimenten. Ook geven ze ruimte voor het opdoen van nieuwe ervaringen die uiteraard aansluiten bij de ontwikkeling van de kinderen (van Os, n.d.).

Individuele aandacht: Ieder mens is uniek. Het is belangrijk om elkaar serieus te nemen, naar elkaar te luisteren en in te gaan op vragen van kinderen. Kinderopvang X biedt kinderen de mogelijkheid vaardigheden te ontwikkelen en om ervaringen op te doen aansluitend bij hun eigen belangstelling (van Os, n.d.).

Positieve benadering: De basis van de gehele ontwikkeling is een positief zelfbeeld. Daarom is het volgens kinderopvang X belangrijk om signalen van een kind op te merken; wat vraagt het kind van de pedagogisch medewerkers als begeleiders en hoe kunnen ze hier op een positieve manier mee omgaan. Kinderopvang X biedt kinderen vertrouwen, ruimte en veiligheid. Hierdoor worden kinderen gestimuleerd om te groeien naar verantwoordelijkheid en zelfstandigheid. Tevens leren de kinderen op deze manier respect te hebben voor zichzelf, elkaar en de omgeving (van Os, n.d.).

De visie van kinderopvang X is niet gericht op seksualiteit maar wel gericht op punten die belangrijk zijn voor de seksuele ontwikkeling van de kinderen, zoals ruimte, openheid en positiviteit. Verder is er in de beleid stukken van kinderopvang X ook niks terug te lezen over seksualiteit. Ze hebben een heel uitgebreid beleid met veel protocollen, maar niks gaat specifiek over seksualiteit. Wel is er veel geschreven over kindermishandeling. Dit zou je wel kunnen koppelen aan zorgwekkend seksueel gedrag/seksueel misbruik (van Os, n.d.).

Hoofdstuk 3: Methodologie

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de kennis vanuit de praktijk verzameld wordt voor dit onderzoek. Er dient namelijk verder onderzoek plaats te vinden om de hoofd- en deelvragen te kunnen beantwoorden. Eerst worden de onderzoekspopulatie en de steekproef beschreven, gevolgd door een beschrijving van de waarborging van anonimiteit van de respondenten. Daarna worden de data verzameling en de ethische verantwoording beschreven. Vervolgens de meetinstrumenten en tenslotte de data-analyse.

3.1 Onderzoekspopulatie en steekproef

Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie bestaat uit de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X. Dit zijn op dit moment 6 werknemers, waarvan 1 invalster, en een stagiaire. De pedagogisch medewerkers werken op één groep met elkaar samen op een verticale groep. Dit wil zeggen dat de leeftijd van 0-4 jaar samen zit. De pedagogisch medewerkers hebben niet de zelfde opleiding gevolgd, maar volgen wel dezelfde visie. Verder zijn de leeftijden van de pedagogisch medewerkers verschillend, hebben ze niet allemaal dezelfde functies, niet dezelfde ervaringen, werken niet allemaal even lang en hebben verschillende opleidingsniveaus. Er kan dus, ondanks dat het allemaal pedagogisch medewerkers op dezelfde groep zijn, toch gesproken worden van een heterogene groep. De pedagogisch medewerkers werken met kinderen van 0,1,2,3 en 4 jaar. Ze zijn dagelijks bezig met de ontwikkelingen van kinderen en het begeleiden daarvan.

De onderzoekspopulatie is erg klein, toch is dit de gehele onderzoekspopulatie omdat dit de groep waar uitspraken over en aanbevelingen voor gedaan worden. Dit wil ook zeggen dat er geen sprake is van externe validiteit, omdat de resultaten niet generaliseerbaar zijn naar andere kinderdagverblijven (Verhoeven, 2007).

Steekproef

De steekproef omvat alle pedagogisch medewerkers van kinderopvang X, inclusief de stagiaire en de invalster. Dit is dus de gehele onderzoekspopulatie. Het is een selecte steekproef.

Deze steekproef is tot stand gekomen doordat kinderopvang X maar 6 werknemers heeft. Wel bestaat er een variëteit tussen de respondent wat betreft ervaring, leeftijd en functie. De vraagstelling is gericht op wat de medewerkers nodig hebben. Deze respondenten zijn dus van groot belang. Echter is de populatie van deze kinderopvang te klein, waardoor de steekproef gelijk is en er dan te weinig interviews plaats vinden. Daarom is gekozen om nog 2 respondenten van verschillende kinderopvang te interviewen. Op deze manier kan er een vergelijking gemaakt worden met andere kinderdagverblijven. Het zijn pedagogisch medewerkers van 2 kinderdagverblijven met andere visies, meer groepen, andere groepsindelingen, meer collega's en liggen in grotere dorpen. Echter is deze steekproef erg klein. Dit komt doordat er weinig kinderdagverblijven mee wilden werken en omdat er voor gekozen is om alle pedagogisch medewerkers van kinderopvang X te interviewen. Dit past namelijk het beste bij de vraagstelling van dit onderzoek, namelijk wat de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X nodig hebben om de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen te begeleiden.

Waarborging anonimiteit van de respondenten

Er worden in het onderzoek en bijbehorende documenten zoals transcripties geen namen vermeld van de respondenten. Op deze manier wordt hun anonimiteit gewaarborgd. Daarnaast wordt kinderopvang X niet bij naam genoemd. Ook worden de namen en plaatsen van de kinderdagverblijven van de andere respondenten niet genoemd. Verder worden de interviews individueel gehouden en de opnames alleen door de onderzoeker (en eventueel beoordelaar) beluisterd.

3.2 Dataverzamelmethode

Er is voor dit onderzoek gekozen voor de kwalitatieve onderzoeksmethode. Hier is voor gekozen omdat het dan een open en flexibel onderzoek is en er in gegaan kan worden op de achtergronden van de verzamelde gegevens. Ook kan de onderzoeker bij kwalitatief onderzoek zich tijdens het onderzoek aanpassen aan de omstandigheden. De beleving van de respondenten staat centraal (Verhoeven, 2007). Dit sluit aan bij de onderzoeksvraag omdat het gaat om wat de respondenten vinden en nodig hebben om de seksuele ontwikkeling te kunnen ondersteunen.

De informatie wordt aan de hand van interviews verzameld. Hier is voor gekozen om objectieve informatie bij verschillende respondenten te kunnen verzamelen. Ook zullen er dan persoonlijke ervaringen van respondenten naar voren komen en kan er doorgevraagd worden voor meer duidelijkheid. Ook is doorvragen, en eventueel samenvatten, belangrijk om te controleren of je de informatie goed hebt begrepen. Op deze manier worden ontbrekende zinnen niet volgens eigen referentiekader ingevuld (Oomkes & Garner, 2011).

Er wordt voor dit onderzoek gebruik gemaakt van half-gestructureerde interviews. Dit wil zeggen dat de onderwerpen van te voren vastgesteld zijn, maar er is geen vaste vragenlijst opgesteld. De onderwerpen zijn beschreven in de topiclijst (bijlage 1). Hier is voor gekozen omdat de onderzoeker dan open de interviews in gaat en er doorgevraagd kan worden op de punten waar de respondenten mee komen. Aan de hand van een topiclijst kunnen vragen geformuleerd worden die toepasbaar zijn voor het onderzoek en aansluiten bij het verhaal van de respondent.

De interviews worden individueel afgenomen. Ondanks dat er meer interactie ontstaat tijdens het interview tussen respondenten als ze tegelijkertijd geïnterviewd worden en er daardoor meer informatie kan komen dan tijdens individuele interviews (Kenniskbank lectoraat, 2014), kies ik gezien het onderwerp toch voor individuele interviews. Uit het theoretisch kader blijkt namelijk dat er een taboe kan heersen op het onderwerp seksualiteit bij kinderen en dat pedagogisch medewerkers niet goed weten wat ze moeten antwoorden (Vermeire, 2005). Het kan voor de pedagogisch medewerkers lastig zijn als er dan collega's bij zitten, doordat het dan minder anoniem is.

De interviews worden afgenomen in een prikkelarme ruimte. Op deze manier worden de respondenten zo min mogelijk afgeleid door de prikkels in de omgeving. Hiermee wordt vooral bedoeld dat er geen geluiden, kinderen, ouders, collega's of veel voorwerpen aanwezig zijn. Pedagogisch medewerkers worden hierdoor veel afgeleid, concentreren ze zich misschien daar op en is het niet anoniem genoeg. Door prikkels weg te nemen in een ruimte wordt er bijgedragen aan een goede concentratie (de Vos-van der Hoeven, 2009). Door een goede concentratie en weinig afleiding zullen de respondenten

meer gericht zijn op de vragen en zijn de antwoorden van de respondenten meer betrouwbaar. Verder worden de interviews afgenomen op vooraf geplande momenten. De interviews vinden plaats binnen kinderopvang X, maar wel op een plek zonder kinderen. Dit kan op kantoor zijn of op de groep als de kinderen weg zijn. De gesprekken worden opgenomen. Op deze manier wordt de betrouwbaarheid van het interview verhoogd (Baarda, de Goede & van der Meer-Middelburg, 2007).

Ethische verantwoording

Alle respondenten zijn voor de interviews op de hoogte van het doel en de rol van de onderzoeker. Hierdoor is er sprake van een ethisch verantwoorde keuze voor de dataverzameling. De onderzoeker heeft ook uitleg gegeven over haar functie, wat er met de resultaten gebeurt en over het verdere proces. De onderzoeker neemt hierbij een open rol aan.

Daarnaast worden namen van respondenten in dit onderzoek niet gebruikt. Interviews blijven anoniem en worden niet openbaar gemaakt. De resultaten van dit onderzoek wel, maar ook dit wordt vooraf benoemd.

3.3 Meetinstrument

Meet instrumenten zijn de hulpmiddelen waarmee de gegevens worden verzameld (Verhoeven, 2007). Bij dit onderzoek is dat via interviews waarbij gebruikt gemaakt wordt van een topiclijst.

Interview

In dit onderzoek wordt door middel van interviews gegevens verzameld. Er wordt gebruik gemaakt van half gestructureerde interviews in dit onderzoek. De reden dat voor dit meetinstrument is gekozen is omdat er bij interviews de mogelijkheid is om door te vragen. Dit zorgt ervoor dat de onderzoeker de mogelijkheid krijgt om dieper op de onderwerpen in te gaan en details over de informatie te krijgen.

Validiteit: Door de open interviews kan de onderzoeker ingaan en doorvragen op de onderwerpen waar respondenten mee komen. De interviewer kan wel bijsturen als er wordt afgeweken van het onderwerp. Op deze manier worden de juiste gegevens verzameld via het interview.

Betrouwbaarheid: Alle pedagogisch medewerkers van kinderopvang X worden geïnterviewd waardoor er een duidelijk beeld ontstaat. Verder worden de interviews opgenomen en zijn er transcripties van deze interviews. Dit kan eventueel gebruikt worden voor een her analyse.

Topiclijst

Bij half gestructureerde interviews is een topiclijst een handig hulpmiddel. Een topiclijst is namelijk een lijst met onderwerpen die tijdens de interviews besproken worden. De topiclijst wordt aan de hand van het theoretisch kader opgesteld. De onderzoeker kan aan de hand van de topiclijst vragen formuleren en de antwoorden zijn toepasbaar voor het onderzoek. Toch blijft het open, omdat er doorgevraagd wordt op de punten waar de respondenten mee komen. Echter komen wel alle onderwerpen aan bod doordat de onderzoeker de topiclijst bij zich heeft. De topiclijst van dit onderzoek is te zien in bijlage 1.

Validiteit: Door de topiclijst komen alle onderwerpen aan bod, zodat het interview niet gericht is op één onderwerp. Er wordt dus gemeten wat de bedoeling is.

Betrouwbaarheid: Door de topiclijst wordt er niet teveel afgeweken van het onderwerp. Toch zullen de interviews verschillend zijn, doordat het open interviews zijn waarbij er vooral doorgevraagd wordt op de punten waar respondenten zelf mee komen.

Door deze meetinstrumenten wordt duidelijk wat de behoeften van de pedagogisch medewerkers zijn en dit sluit aan bij de vraagstelling. De interviews worden open gehouden, waardoor alle ervaringen van de pedagogisch medewerkers besproken kunnen worden. Ook de punten waar tegen aan gelopen wordt door pedagogisch medewerkers kunnen benoemd worden tijdens de open interviews en er kan doorgevraagd worden. De onderwerpen van de topiclijst sluiten aan bij de hoofd- en deelvragen waardoor er een duidelijk beeld ontstaat en er een antwoord op deze vragen kan komen. Hierdoor wordt verwacht dat de juiste conclusie getrokken kan worden uit de resultaten, waardoor er sprake is van interne validiteit (Verhoeven, 2007).

3.4 Data-analyse

De interviews worden opgenomen en daarna woord voor woord uitgewerkt (transcripties). Hierna wordt onbelangrijke informatie (die geen antwoord op hoofd- en deelvragen geven) weggestreept en worden de interviews gecodeerd. Op deze manier wordt er structuur aangebracht in de analyse. Het coderen van de interviews wordt in drie stadia gedaan. Het eerste stadium is het open coderen waarbij stukken tekst gecodeerd worden. Het tweede stadium is het axiaal coderen waarbij verschillende codes worden geclusterd. Het laatste stadium is selectief coderen. De respondenten krijgen een nummer, zodat er later terug gekeken kan worden om welke respondent het gaat. De codes worden met + of – vermeld, zodat duidelijk is of het positief of negatief werd benoemd. De eerste stadia worden op papier gedaan, vanuit de interviews. Deze informatie wordt wel bewaard. Van het laatste stadium wordt een code boom gemaakt. Anders zijn er namelijk te veel codes en is de codeboom niet overzichtelijk. De codebomen zijn in bijlage 2 van dit onderzoek te vinden. Uiteindelijk wordt in de resultaten beschreven wat relaties tussen de verschillende codes zijn en deze worden door gegevens uit de tekst ondersteund. Ook wordt dit aan literatuur gekoppeld. Vervolgens kan er dan in de conclusie een antwoord gegeven worden op de hoofd- en deelvragen.

Hoofdstuk 4: Resultaten

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van de onderwerpen van de topiclijst de resultaten uit de interviews beschreven. Daarnaast wordt er een koppeling gemaakt tussen de resultaten en het theoretisch kader.

De resultaten komen voort uit de interviews met negen respondenten. Zeven respondenten werken binnen kinderopvang X en de andere twee respondenten werken binnen twee andere kinderdagverblijven. Alle respondenten werken met 0-4 jarigen.

Opleiding

Alle 9 respondenten hebben een sociale opleiding gevolgd. Twee respondenten hebben een niveau 3 diploma en één daarvan volgt momenteel een opleiding op niveau 4. Vijf respondenten hebben een niveau 4 diploma en de andere twee respondenten hebben een HBO diploma. Dit klopt met de kwaliteitseisen van de kinderopvang, want hier staat namelijk in dat alle pedagogisch medewerkers minimaal een niveau 3 opleiding afgrond moeten hebben (Rijksoverheid, 2015).

Alle respondenten geven aan dat er weinig les op school was over seksualiteit. Eén respondent geeft aan het tijdens de opleiding al te missen, alle andere respondenten misten het tijdens de opleiding niet. Achteraf in het werkveld wordt het door alle respondenten wel gemist en alle respondenten benoemen dat er meer les over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen mag zijn tijdens de opleiding. De meeste respondenten geven aan dat ze door ervaring uiteindelijk toch veel over de ontwikkeling hebben geleerd.

Kennis seksuele levensloop van kinderen

De respondenten benoemen dus weinig kennis vanuit de opleiding meegekregen te hebben. Vanuit hun ervaringen hebben ze kennis opgedaan over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Alle respondenten benoemen te zien dat kinderen van 0-4 jaar al bezig zijn met hun seksuele ontwikkeling. Een aantal respondenten geven aan dat dit nog erg minimaal is. Het is volgens deze respondenten alleen het ontdekken van het lichaam en de verschillen tussen jongens en meisjes. Andere respondenten geven aan het ook tijdens wc momenten tegen te komen en dat nieuwsgierigheid naar elkaars lichaam ook bij de ontwikkeling hoort. Twee respondenten geven aan dat ook het knuffelen, aanraken en hechten bij de seksuele ontwikkeling hoort. Drie respondenten geven aan dat doktertje spelen bij de seksuele ontwikkeling hoort. Verder geven vijf respondenten aan regelmatig een erectie te zien als ze jongens verschonen. Alle negen respondenten geven aan wel meer kennis te willen. De meeste willen vooral weten wat bij welke leeftijd hoort en wat wel of niet normaal is. Uit het theoretisch kader blijkt ook dat kinderen al bezig zijn met hun seksuele ontwikkeling en dat daar een aantal kenmerken bij horen. Ontdekken van geslachtsdelen en de gevoelens die daarbij opspelen, de ontwikkeling van de sekse-identiteit (jongen of meisje) en de verschillen, zelfbeeld, aangeraakt worden door anderen, interesse in het lichaam van anderen, seksuele spelletjes zoals doktertje spelen, masturberen, erecties zijn voorbeelden hiervan. Uiteindelijk gaat het vooral om het ontdekken (van der Doef, 2009).

Handelen

De kennis die de respondenten hebben over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen komt zoals benoemd vooral vanuit de praktijk. De respondenten hebben hierbij allemaal situaties meegemaakt en daar hebben ze een aantal voorbeelden van gegeven. Zo benoemen bijna alle respondenten situaties mee gemaakt te hebben tijdens wc en verschoon momenten. Sommigen benoemen dat jongetjes een erectie kunnen krijgen en anderen benoemen vooral het ontdekken van het eigen lichaam. Ook benoemen sommige respondenten dat kinderen tijdens wc momenten graag mee kijken en elkaars lichaam willen ontdekken. Buiten wc momenten gaven bijna alle respondenten aan ook tijdens het spelen de seksuele ontwikkeling tegen te komen, zoals doktertje spelen en met de poppen spelen. Situaties die minder vaak voor komen volgens de respondenten maar die wel door veel respondenten benoemd zijn, zijn handelingen van kinderen die een fijn gevoel geven. Zoals een wrijvende beweging maken en kriebelen/aanraken van de geslachtsdelen. Dit komt overeen met de situaties die in het theoretisch kader genoemd worden (van der Doef, 2009).

Alle respondenten zeggen bijna altijd op deze situaties te reageren. Twee respondenten geven echter aan soms de seksuele handelingen te negeren. Wel zullen ze ingrijpen wanneer dat echt nodig is volgens hen. Voorbeelden die ze noemen zijn als het in hun ogen te ver gaat, te lang door gaat of als er andere kinderen bij betrokken worden. De andere respondenten zeiden altijd te reageren.

Op de vraag of de respondenten vinden dat ze de seksuele ontwikkeling kunnen begeleiden zeggen vijf respondenten dit wel te willen doen. Een aantal respondenten zeggen dan wel eerst meer te willen weten en vragen zich af hoe. Anderen zeggen door boekjes en activiteiten meer begeleiding te willen bieden. Twee respondenten geven aan wel te willen begeleiden, maar het niet willen stimuleren. Eén respondent geeft aan dat pedagogisch medewerkers de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen niet kunnen begeleiden. De andere drie respondenten geven aan de seksuele ontwikkeling al te begeleiden door in te gaan op vragen van de kinderen. Het theoretisch kader geeft aan dat de seksuele ontwikkeling van kinderen door opvoeders/ pedagogisch medewerkers begeleid en ondersteund kan worden (Oosterhof – van der Poel, 2010). Uitleggen wat wel en niet normaal is en een voorbeeld zijn omdat kinderen het gedrag imiteren zijn daarbij ook belangrijk (Zwiep 2005; Aronson, Wilson & Akers, 2011). Bij vragen kunnen opvoeders de kinderen het gevoel geven dat ze alles kunnen en mogen bespreken door open en ontspannen antwoord te geven (Rutgers, 2016). Reageren/handelen bij situaties vinden vier respondenten soms lastig. Drie respondenten geven aan dat dit komt doordat ze niet goed weten wat ze moeten doen. Eén respondent geeft aan het vooral lastig te vinden als kinderen bij elkaar kijken naar hun geslachtsdelen, ondanks dat ze zich bewust is dat het puur nieuwsgierigheid is benoemd ze. Ze voelt zich er onprettig bij. De andere vijf respondenten zeggen het nooit lastig te vinden om te reageren op het seksuele gedrag of seksuele vragen van kinderen. Wel vinden drie respondenten het belangrijk dat de kinderen na het aanraken van geslachtsdelen hun handen moeten wassen. In het theoretisch kader staat dat jonge kinderen regelmatig aan hun geslachtsdelen zitten bij het ontdekken. Als het dan steeds van opvoeders te horen krijgt dat dit vies, handen moeten wassen en niet mag, dan leert het kind dat dit verboden terrein is. Opvoeders kunnen op deze manier een verkeerd beeld geven aan de kinderen (van der Doef, 2009).

Vijf respondenten zeggen dat ze zich niet handelingsbekwaam voelen als het gaat om het begeleiden de seksuele ontwikkeling en het reageren op situaties. De andere vier respondenten geven aan zich wel handelingsbekwaam te voelen. Wel geven sommigen hierbij aan dat ze zich meer handelingsbekwaam zouden voelen als ze meer kennis zouden hebben.

Communicatie

Ondanks dat niet alle respondenten zich handelingsbekwaam voelen, benoemen ze wel allemaal altijd te reageren als kinderen vragen hebben. Alles mag besproken worden met de kinderen van de negen respondenten. Echter zeggen een aantal respondenten vervolgens dat ze niet bespreken dat sommige handelingen een fijn gevoel hebben. Een aantal respondenten benoemen dat de communicatie tussen kinderen onderling veel bestaat uit de woorden piemel, poep en plas.

Het bespreken met collega's vinden alle respondenten ook erg belangrijk. Zeven respondenten geven aan dit niet lastig te vinden en dit altijd met iedereen te doen. Twee respondenten geven aan het wel een beetje lastig te vinden. Eén van deze respondenten zegt een kleine drempel over te moeten, maar het uiteindelijk wel altijd met iedereen te bespreken. De andere respondent zegt het niet met alle collega's te bespreken. Een aantal respondenten denken dat sommige collega's het lastiger vinden, maar maken daardoor geen onderscheid. Alle zeven respondenten van kinderopvang X zeggen dat de sfeer heel open is. Ze benoemen allemaal het heel erg fijn te vinden en denken dat ze daardoor alles tegen elkaar durven zeggen. De twee respondenten van de andere kinderopvang vinden het bespreken met collega's ook niet lastig, maar benoemen niet nadrukkelijk dat ze het met iedereen bespreken en dat de sfeer binnen hun team heel fijn en open is.

Over het bespreken met ouders hebben de respondenten verschillend gereageerd. Vier respondenten geven namelijk aan dit niet lastig te vinden en het onderwerp seksualiteit gewoon bespreekbaar maken met ouders. Drie respondenten hiervan zijn van kinderopvang X en zeggen dat dit komt doordat het zo kleinschalig is en het contact met ouders daardoor beter. De andere respondenten van kinderopvang X geven dit ook aan, maar benoemen dat ze het bij dit onderwerp toch erg lastig vinden. Eén respondent zegt dat ze wel meteen tegen ouders zegt als een kind is gevallen, maar niet als er een situatie rondom seksualiteit is voorgekomen. Eén andere respondent geeft aan dit alleen te bespreken als er meerdere kinderen bij betrokken zijn. Terwijl een andere respondent benoemd het dan juist lastiger te vinden. Twee respondenten vinden vooral de reactie van ouders spannend. Eén respondent geeft aan het niet met ouders te bespreken. De ouders van de kinderen binnen kinderopvang X vragen veel advies, maar niet over seksualiteit. Twee respondenten geven aan dat ze dit thema zelf wat meer willen aankaarten, zodat ouders zelf ook sneller durven te komen met vragen over dit onderwerp. Twee andere respondenten geven aan dat ze denken dat ouders internet makkelijker vinden voor advies. Uit een onderzoek van de Graaf (2003) blijkt dat ouders van jonge kinderen vaak heel blij zijn als scholen of kinderdagverblijven aandacht besteden aan seksuele voorlichting.

Drie respondenten die wat langer binnen de kinderopvang werkzaam zijn geven aan dat ze het communiceren over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen wel wat lastiger vonden toen ze net begonnen waren met werken binnen de kinderopvang. Door hun ervaring is het minder lastig geworden benoemen de respondenten.

De twee respondenten van andere kinderdagverblijven reageren verschillend als het gaat over de communicatie met collega's en ouders. De ene respondent geeft aan dit nooit met collega's of ouders te bespreken. De andere benoemt dat ze het juist veel met ouders bespreekt en dat het altijd met collega's besproken wordt en genoteerd in een overdrachtsboekje.

De respondenten hebben benoemd hoe ze denken over de communicatie met kinderen, collega's en ouders. Acht respondenten benoemen dan ook dat ze binnen hun eigen kinderopvang geen taboe ervaren over het onderwerp seksualiteit. Eén respondent ervaart wel een taboe, maar dit is geen respondent van kinderopvang X. Twee respondenten van kinderopvang X vinden het wel lastig en voelen wel een taboe naar ouders toe. Weer twee andere respondenten geven aan dat er in de maatschappij wel een taboe heerst over dit onderwerp. Verder geven zes respondenten aan dat ze het wel een heel lastig onderwerp vinden. Uit het theoretisch kader blijkt dat er een taboe hangt rondom het thema seksualiteit, waardoor opvoeders niet goed weten wat ze moeten doen (Vermeire, 2005).

Eén lijn in de omgang met betrekking tot seksualiteit is ook een onderwerp wat besproken is tijdens de interviews. Zes respondenten benoemen dat ze geen idee hebben hoe collega's omgaan met de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Ook weten ze niet goed hoe collega's er over denken. Twee respondenten benoemen dat ze dit heel interessant vinden om te weten van elkaar. Drie respondenten denken wel dat iedereen het zelfde reageert, maar durven dit niet zeker te zeggen. Wel denken een aantal respondenten dat het belangrijk is voor kinderen op één lijn te liggen. In het theoretisch kader wordt benoemd dat het goed is voor kinderen om vast regels en afspraken te hebben die bij alle opvoeders gelden. Structuur en duidelijkheid is erg belangrijk voor kinderen (Vos-van der Hoeven, 2004). Kinderen die overladen worden met verschillende instructies durven namelijk geen eigen initiatieven te ontplooien en zijn teveel bezig met wat opvoeders denken. Kinderen worden onzeker en durven niet te handelen op onder andere het gebied van seksualiteit (Becker, 2012). Ook is het volgens Bosdriesz et. al. (2007) in het belang van het kind als pedagogisch medewerkers van elkaar weten wat ze doen.

Rol en eigen visie

Alle negen respondenten geven aan een rol te hebben in de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. De respondenten benoemen dat het hierbij gaat om vragen beantwoorden en uitleg geven. Eén respondent geeft aan dat het verder de taak van ouders is. Andere respondenten vinden dat ze de rol met ouders delen. Vanuit het theoretisch kader blijkt dat pedagogisch medewerkers gezien kunnen worden als opvoeders en daardoor ook de verantwoordelijkheid hebben voor de ontwikkeling van kinderen, ook de seksuele ontwikkeling (Becker, 2012). Eén respondent geeft aan dat het ook hun rol is om het te bespreken met ouders. Een aantal respondenten vinden dat er niet te veel aandacht voor moet zijn en andere respondenten vinden dat er juist meer aandacht voor moet komen. Ook is er een verschil tussen respondenten die zeggen alleen aandacht te geven aan kinderen die zelf komen met vragen over seksualiteit en respondenten die aangeven alle kinderen erbij te willen betrekken. De zeven respondenten van kinderopvang X geven aan dat de seksuele ontwikkeling van kinderen er mag zijn en dat ze hier op een positieve manier op in willen gaan. Zo geven alle zeven aan nooit dingen af te straffen. Wel geven een aantal respondenten aan dat ze kinderen soms afleiden als ze

vinden dat ze iets ongepast doen zoals aan hun geslachtsdelen zitten in het openbaar. Sommigen zeggen dat ze dan wel uitleggen waarom ze vinden dat kinderen dat niet mogen doen. Verder geven de meeste respondenten aan dat het ook hun rol is om de kinderen in de gaten te houden en te begrenzen wanneer dit volgens hen nodig is. Twee respondenten zeggen hierbij dat ze de behoeften van de kinderen echter niet willen begrenzen. Tenslotte geeft één respondent aan dat zorgen dat de kinderen niet aan elkaar zitten ook een heel belangrijk punt in hun rol is. Uit het theoretisch kader blijkt dat opvoeders een rol spelen in de seksuele ontwikkeling van kinderen. Deze rol houdt in dat opvoeders kinderen een adequaat beeld geven van seksualiteit en ingaan op punten die niet horen bij de seksuele ontwikkeling. Ook is het de rol van opvoeders om kinderen voor te lichten en weerbaar te maken door ze onder andere te leren dat ze nee mogen zeggen (Oosterhof – van der Poel, 2010). De visie van de zeven respondenten binnen kinderopvang X lopen gelijk. Ze werken vooral vanuit de visie van de kinderopvang en geven aan deze belangrijk te vinden en eigen gemaakt te hebben. In deze visie staat dat respect, ruimte, individuele aandacht en een positieve benadering erg belangrijk zijn binnen kinderopvang X (van Os, n.d.). Ook bij de seksuele ontwikkeling vinden ze dit belangrijk. Alle respondenten willen seksualiteit positief benaderen, vinden dat het er mag zijn, gaan er op in en zullen het niet afstraffen. Wel geven drie respondenten van kinderopvang X aan dat ze het onderwerp seksualiteit klein willen houden en er niet teveel aandacht aan willen geven.

Vaardigheden

Na het benoemen van hun rol geven acht respondenten een aantal vaardigheden aan die ze belangrijk vinden bij het ondersteunen van de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Eén respondent vindt het lastig om belangrijke vaardigheden te benoemen, omdat ze vindt dat ze daarvoor te weinig kennis heeft. Wel benoemd ze dat gevoel, intuïtie en openheid belangrijk zijn bij alle ontwikkelingen. De andere respondenten benoemen allemaal dat ze het belangrijk vinden om open te zijn over seksualiteit naar de kinderen. Eén respondent vindt het verder alleen belangrijk om duidelijk te zijn en de kinderen te begrenzen. De andere respondenten benoemen juist dat ze het vooral heel belangrijk vinden dat het er mag zijn en dat ze de kinderen ruimte moeten geven om te ontdekken. Enkele respondenten benoemen daarbij dat ze het ook een belangrijke vaardigheid vinden om het onderwerp normaal te houden en geen schaamte over te brengen over dit onderwerp naar de kinderen. Verder geven bijna alle respondenten aan dat het belangrijk is om kennis over te brengen naar de kinderen en altijd hun vragen te beantwoorden. Het theoretisch kader geeft aan dat kennis overbrengen een belangrijke vaardigheid is, net zoals het creëren van een open klimaat. Het blijkt namelijk dat kinderen zich dan uiteindelijk beter gaan beschermen tijdens hun volwassen seksualiteit en deze positiever beleven (de Graaf, 2007; Oosterhof – van der Poel, 2010).

Behoeften

De meeste respondenten geven aan dat ze het dus belangrijk vinden om kennis over te brengen naar de kinderen en hun vragen te beantwoorden. Toch geven alle respondenten aan daarvoor eerst zelf meer kennis nodig te hebben. De respondenten willen allemaal meer duidelijkheid, kennis en/of cursussen. Sommigen benoemen deze kennis te willen om te weten hoe ze het beste kunnen reageren, anderen geven aan dat ze willen weten wat bij welke leeftijd hoort en weer anderen vinden

het belangrijk omdat ze denken door de kennis wat zelfverzekerder over dit onderwerp te worden. Uit een onderzoek van de Graaf en Rademakers (2003) blijkt dat onzekerheid en onduidelijkheid over hoe omgegaan moet worden met de seksualiteit van kinderen iets is wat binnen onze samenleving heerst. Ook vragen meer pedagogisch medewerkers binnen de kinderopvang in Nederland zich af wat ze kunnen verwachten rondom seksualiteit per leeftijd (Zwiep, 2008). Verder geven bijna alle respondenten aan het graag een keer goed te willen bespreken met collega's. Een aantal respondenten geven aan het dan te hebben over de manier van handelen, zodat dit gelijk is. Alle respondenten geven namelijk aan dat ze denken dat hun collega's ongeveer het zelfde reageren, maar niemand durft het zeker te zeggen. Verder geven drie respondenten aan dat ze behoeften hebben aan de mening van ouders, zodat ze kunnen kijken wat zij er van vinden en/of om hen te kunnen helpen. Vijf respondenten geven aan behoefte te hebben aan een map of iets dergelijks met kennis en een protocol over hoe ze moeten handelen bij situaties rondom seksualiteit. Eén respondent van een andere kinderopvang geeft aan deze binnen die kinderopvang te hebben. Uit de probleemanalyse blijkt dat het missen van een protocol iets is waar meer pedagogisch medewerkers tegen aan lopen. Er is namelijk alleen aandacht voor de protocollen rondom seksueel misbruik en geen aandacht voor de seksuele ontwikkeling van de kinderen en een veilig en ondersteunend opvoedklimaat gericht op seksualiteit (Mouthaan & van der Vlugt, 2013).

Tot slot geven een aantal respondenten aan dat ze door dit onderzoek veel meer na zijn gaan denken over dit onderwerp. Ze zeggen dat ze er nooit zo bewust mee bezig waren en dat ze het eigenlijk een belangrijk onderwerp vinden. Wel geven een aantal respondenten aan dat het allemaal goed loopt en dat ze geen knelpunten tegen komen. Toch zouden ze beter willen weten hoe ze moeten reageren en geven ze aan het fijn te vinden om er bewust over na te denken en te praten.

Hoofdstuk 5: Conclusie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de hoofd- en deelvragen van dit onderzoek. Door alle bevindingen samen te vatten wordt er een conclusie geschreven die vanuit de resultaten getrokken kan worden. Eerst worden de deelvragen beantwoordt en vervolgens de hoofdvraag. Uiteindelijk worden er in dit hoofdstuk ook een aantal aanbevelingen beschreven. Deze aanbevelingen zijn gericht op kinderopvang X.

Conclusie

De conclusie wordt weergegeven door eerst een antwoord op de deelvragen te geven en vervolgens op de hoofdvraag. De eerste deelvraag luidt 'waar lopen pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X tegen aan als het gaat om het thema seksualiteit bij 0 tot 4 jarigen?'. Uit de resultaten blijkt dat de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X benoemen dat het goed gaat en dat ze niet vast lopen. Dit is in tegenstrijd met het onderzoek van Rutgers WPF (2013) waaruit blijkt dat pedagogisch medewerkers regelmatig vast lopen als het gaat om de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. In het verloop van de interviews blijkt echter toch dat ze soms het reageren en handelen lastig vinden en er tegen aan lopen over weinig kennis te beschikken. Verder vinden de pedagogisch medewerkers het lastig dat ze vanuit de opleiding weinig kennis hebben meegekregen over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Wel hebben ze door hun ervaring kennis opgedaan. Echter zouden ze toch meer kennis willen opdoen over dit onderwerp. Verder vinden sommige pedagogisch medewerkers het lastig om met ouders te communiceren over het onderwerp seksualiteit. Het contact met kinderen vinden ze echter totaal niet lastig, maar het handelen rondom gebeurtenissen bij het thema seksualiteit bij 0-4 jarigen soms wel, zoals als kinderen naar elkaars geslachtsdelen kijken. Dit sluit aan op de tweede deelvraag, namelijk 'weten pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X hoe ze moeten omgaan met vragen en gebeurtenissen rondom het thema seksualiteit bij 0 - 4 jarigen?'. Zoals eerder benoemd komen de pedagogisch medewerkers verschillende situaties tegen rondom het thema seksualiteit. Allen reageren op deze situaties, door er bijvoorbeeld met de kinderen over te praten of ze juist af te leiden zodat het seksuele gedrag stopt. Sommigen pedagogisch medewerkers negeren het seksuele gedrag van kinderen soms. Wel zullen ze dan ingrijpen als dit volgens hen echt nodig is. Verschillende pedagogisch medewerkers vinden het handelen op seksualiteit lastig. Dit vanwege beperkte kennis en het ontbreken van een protocol. Eén pedagogisch medewerker vindt het lastig omdat ze zich er onprettig bij voelt. Ze vindt het ongemakkelijk. Sommige pedagogisch medewerkers vinden het niet lastig, maar vinden wel dat kinderen hun handen moeten wassen als ze aan hun geslachtsdelen hebben gezeten. Uit de literatuur blijkt juist dat hier mee opgepast moet worden. Pedagogisch medewerkers kunnen dan namelijk het beeld geven dat hun geslachtsdelen vies zijn (van der Doef, 2009). Hieruit blijkt ook dat deze kennis ontbreekt, want anders zouden de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X niet zo handelen. Zij geven namelijk allemaal aan zo positief mogelijk te willen zijn naar de kinderen toe. Kort samengevat handelen de meeste pedagogisch medewerkers wel op seksuele gedragingen van kinderen, maar door beperkte kennis reageren ze niet altijd adequaat.

De derde deelvraag is 'gaan alle pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X op de zelfde manier om met vragen en gebeurtenissen rondom het thema seksualiteit bij 0 - 4 jarigen?'. Uit de

literatuur blijkt dit namelijk erg belangrijk te zijn. Er wordt gezegd dat structuur en duidelijkheid erg belangrijk is voor kinderen, bij verschillende instructies worden kinderen namelijk onzeker en nemen ze geen eigen initiatieven (Becker, 2012; Vos – van der Hoeven, 2004). Uit de interviews blijkt dat de meeste pedagogisch medewerkers denken wel op de zelfde manier als hun collega's te reageren, maar niemand durft dit zeker te zeggen. Er kan dus niet met zekerheid worden gezegd of dit daadwerkelijk gebeurt binnen kinderopvang X, terwijl dit dus wel belangrijk blijkt te zijn.

De vierde deelvraag is 'in hoeverre wordt er open gecommuniceerd over het thema seksualiteit bij 0 - 4 jarigen binnen kinderopvang X?'. Deze deelvraag kan worden onderverdeeld in de thema's kinderen, ouders en collega's. Er worden namelijk verschillende dingen gezegd over deze thema's. De communicatie met kinderen vinden alle pedagogisch medewerkers niet lastig. Het enige wat ze benoemen is dat ze het soms lastig vinden hoe ze moeten reageren en wat er bij de leeftijd hoort. Wel gaan ze overal op in en zeggen ze dat alles er mag zijn. Toch wordt gezegd dat ze niet bespreken dat bepaalde handelingen een fijn gevoel kunnen geven. In de literatuur wordt gezegd dat het belangrijk is om overal open over te zijn. Kinderen leren er dan namelijk eerlijk over te praten en zullen uiteindelijk een positievere en beter beschermende volwassen seksualiteit creëren (de Graaf, 2007; Oosterhof – van der Poel, 2010). Met kinderen is het dus erg belangrijk open en eerlijk te communiceren over seksualiteit. De pedagogisch medewerkers benoemen dit goed te doen. Toch blijken sommige onderwerpen nog taboe, zoals bij het masturberen.

Het communiceren met kinderen wordt dus niet al lastig ervaren, dit in tegenstelling tot ouders. Dit vindt een groot deel van de pedagogisch medewerkers wel lastig. Sommigen vinden hierbij de reactie spannend, andere willen ouders niet in verlegenheid brengen. Ook hier ontbreekt kennis en zelfvertrouwen rondom seksualiteit bij 0-4 jarigen. De meeste pedagogisch medewerkers gaan dan ook weinig tot nooit het gesprek met ouders over seksualiteit aan. Toch blijkt dat ouders het juist fijn vinden als een kinderopvang hier aandacht aan besteed en er open over communiceert (de Graaf, 2003). Er wordt dus nauwelijks met ouders over het thema seksualiteit gecommuniceerd. Dit zou meer mogen.

Het laatste thema is het communiceren met collega's. Dit wordt binnen kinderopvang X als belangrijk ervaren. Er is maar één pedagogisch medewerker binnen kinderopvang X die een kleine drempel over moet om met collega's te praten over seksualiteit. De openheid komt mede door de fijne sfeer binnen het team. Niemand ervaart binnen kinderopvang X een taboe rondom het onderwerp. Alles wordt besproken. Toch weten niet alle collega's van elkaar hoe ze er over denken en hoe ze handelen. Wel geven ze aan dit te willen weten. Er is dus deels sprake van een open communicatie, maar het zou meer mogen zodat de collega's ook van elkaar weten hoe ze handelen en denken.

De laatste deelvraag gaat over wat 0-4 jarigen nodig hebben van een opvoeder voor een adequate seksuele ontwikkeling? In de literatuur wordt gezegd dat er een aantal punten zijn die 0-4 jarigen nodig hebben voor een adequate seksuele ontwikkeling van de opvoeder. Dit zijn praten over het onderwerp seksualiteit, voorlichten en uitleggen. Daarnaast zijn ook beschermen, weerbaar maken, duidelijkheid, veiligheid, observeren, ruimte geven en het bieden van een warm opvoedklimaat belangrijk. Opvoeders moeten een adequaat beeld geven van seksualiteit en de kinderen ook ruimte bieden om te ontdekken. Het is hierbij wel van belang dat opvoeders de kinderen leren wat wel en niet

kan. Ook kunnen opvoeders kinderen andere vaardigheden leren die belangrijk zijn, zoals nee zeggen en respect hebben voor anderen. Inzien wat niet bij de normale seksuele ontwikkeling hoort is ook van belang. Dit is echter lastig doordat de pedagogisch medewerkers deze kennis missen (Aronson et. al, 2011; van der Doef, 2009; Oosterhof – van der Poel, 2010; Rutgers, 2016; Zwiep 2005; Zwiep, 2008). Dit komt redelijk overeen met wat de pedagogisch medewerkers noemen, namelijk openheid, ruimte, duidelijkheid, grenzen aangeven, leren wat wel en niet kan en ingaan op de dingen waar kinderen mee komen. Wel is er duidelijk een discussie punt wat voor rol de pedagogisch medewerker hebben binnen de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Dit blijkt zowel uit de interviews als uit de literatuur (Kronenman, 2007).

De antwoorden op de bovengenoemde deelvragen leiden samen tot het antwoord op de hoofdvraag 'wat hebben pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X nodig om de seksuele ontwikkeling van 0 - 4 jarigen te ondersteunen?' Uit de interviews en literatuur komt voornamelijk het missen van kennis naar voren. Meer kennis over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen is dus van groot belang voor de pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X. Ook hebben de pedagogisch medewerkers meer duidelijkheid nodig over hoe ze moeten handelen. Wat collega's doen en denken is ook een belangrijke behoefte van de pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X. Ondanks de open sfeer binnen het team en de veronderstelling alles met elkaar te bespreken, weten de pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X niet van elkaar hoe ze omgaan met situaties, dingen benoemen en denken over het onderwerp seksualiteit. Er heerst binnen kinderopvang X een lichte onzekerheid over het thema seksualiteit. De pedagogisch medewerkers hebben meer duidelijkheid en vertrouwen nodig. Zelf geven ze aan dit te krijgen door meer kennis en meer open communicatie. Het communiceren met ouders is ook een lastig punt. Hierbij hebben pedagogisch medewerkers een open communicatie met ouders nodig rondom dit thema. Daarbij hebben ze wel behoefte aan de mening van ouders.

Aanbevelingen

Vanuit de conclusie kunnen een aantal aanbevelingen gedaan worden. Deze aanbevelingen zijn voor kinderopvang X. De aanbevelingen zijn gericht op verbetering van de praktijk als het gaat om het ondersteunen van de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen. Vanuit de probleem analyse blijkt namelijk dat er binnen de kinderopvang een taboe en veel onduidelijk heerst rondom dit onderwerp. Echter blijkt dat 0-4 jarigen wel ondersteuning nodig hebben bij hun seksuele ontwikkeling (Creane et. al., 2013; Vermeire, 2005; Zwiep, 2008). Daarom de volgende aanbevelingen.

De eerste aanbeveling is gericht op extra kennis bij de pedagogisch medewerkers. Uit dit onderzoek blijkt namelijk dat er een groot gemis is aan kennis over de seksuele ontwikkeling bij 0-4 jarigen bij pedagogisch medewerkers. Door het gemis aan kennis voelen de pedagogisch medewerkers zich niet handelingsbekwaam. Het is daarom van belang dat kinderopvang X investeert in het vergroten van de kennis over de seksuele ontwikkeling. Dit zou vorm kunnen krijgen door boeken en/of mappen met informatie over de seksuele ontwikkeling en wat bij welke leeftijd hoort. Ook zouden ze kunnen informeren bij de GGD of bij Centrum Jeugd en Gezin. Centrum Jeugd en Gezin heeft namelijk seksualiteit bij hun thema's staan waarover informatie gevraagd kan worden (CJG, n.d.).

Buiten het gebrek aan kennis blijken de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X ook een

protocol te missen betreft seksualiteit. Ze hebben behoeften aan meer duidelijkheid en een houvast. Het opstellen van een protocol over het handelen bij seksuele situaties is daarom ook een aanbeveling. Een pedagogisch protocol over seksualiteit begint met de omschrijving van de seksuele ontwikkeling en vervolgens hoe medewerkers moeten handelen en waarom. Op deze manier is er duidelijkheid voor zowel de kinderen als de pedagogisch medewerkers. Handelen wordt namelijk beïnvloed door persoonlijke gevoelens. Door het protocol is er toch een houvast en zullen er minder verschillen zijn in de reacties van de pedagogisch medewerkers naar de kinderen rondom seksualiteit (Zwiep, 2005).

Door het hebben van een protocol zullen dus minder verschillen zijn in reacties. Dit heeft dan meteen een positieve invloed op de derde aanbeveling, namelijk zorgen dat de pedagogisch medewerkers meer op één lijn gaan zitten. Uit de resultaten blijkt namelijk dat de pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X wel denken op één lijn te zitten, maar niemand durft dit met zekerheid te zeggen.

Door afspraken te maken, te overleggen en de zelfde benamingen te gaan gebruiken zullen de pedagogisch medewerkers binnen kinderopvang X meer op dezelfde manier werken (Kok, 2009). Dit is positief voor de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen (Becker, 2012; Bosdriesz et. al., 2007; Vos – van der Hoeven, 2004).

De vierde aanbeveling is gericht op de communicatie met ouders. Uit dit onderzoek blijkt namelijk dat dit als lastig wordt ervaren door pedagogisch medewerkers. Het heeft echter wel een meerwaarde voor de kinderen als ook pedagogisch medewerkers en ouders op één lijn liggen (Vos – van der Hoeven, 2004). Ook komt er dan duidelijkheid over de rol van de pedagogisch medewerkers, hier ligt namelijk een discussiepunt (Kronenman, 2007). Verder ervaren veel ouders het als positief als er door de kinderopvang aandacht aan dit onderwerp wordt besteed (de Graaf, 2003). Dit zou bereikt kunnen worden door het onderwerp seksualiteit aan te kaarten via het ouderportaal van kinderopvang X. De pedagogisch medewerkers van kinderopvang X gaven namelijk aan dat dit door ouders veel bekeken wordt en dat ze denken dat ouders dit een makkelijke ingang vinden. Vanuit daar kan er eventueel een ouderavond georganiseerd worden gericht op seksualiteit. Verder kan de kinderopvang de folders over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen van Rutgers WPF neerleggen ter inzage en kunnen pedagogisch medewerkers dit onderwerp wat vaker aankaarten bij ouders zodat ook hierbij een open klimaat ontstaat.

De vijfde aanbeveling is gericht op het positief benaderen van de kinderen. Dit wordt namelijk benoemd als belangrijk punt in de visie (van Os, n.d.) en wordt ook door de pedagogisch medewerkers benoemd als heel belangrijk. De aanbeveling gaat hierbij over het positief praten over de lichaamsdelen van de kinderen. Door te zeggen dat ze steeds hun handen moeten wassen kunnen kinderen namelijk het beeld krijgen dat hun geslachtsdelen vies zijn (van der Doef, 2009).

Na al deze aanbevelingen blijft het van belang dat dit onderwerp goed besproken wordt onder de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X en dat de lichte taboe doorbroken wordt. Pedagogisch medewerkers van kinderopvang X geven in de interviews aan met elkaar over dit onderwerp in gesprek te willen gaan. De laatste aanbeveling is dan ook om dit onderwerp in vergaderingen naar voren te laten komen en het met regelmaat te bespreken met elkaar.

Hoofdstuk 6: Discussie

In dit hoofdstuk wordt de discussie beschreven. Hierin worden de kritische kanttekeningen weergegeven. Eerst wordt de betekenis van het onderzoek beschreven en vervolgens de bruikbaarheid. Tenslotte is er een stekte-zwakte analyse opgesteld.

6.1 Betekenis en bruikbaarheid

De betekenis en bruikbaarheid van dit onderzoek worden beschreven aan de hand van een koppeling tussen de probleem analyse en de conclusie. Uit de probleem analyse komt naar voren dat er een taboe heerst over het onderwerp seksualiteit bij jonge kinderen onder opvoeders (Vermeire, 2005). Dit blijkt ook uit de conclusie omdat pedagogisch medewerkers van kinderopvang X minder communiceren over dit onderwerp, zowel met collega's als met ouders. Uit de probleem analyse blijkt ook dat er veel onduidelijkheid heerst over de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen (Zwiep, 2008). Ook dit komt in de conclusie duidelijk naar voren. Verder werd in de probleem analyse beschreven dat onzekerheid, behoefte aan kennis en niet weten hoe om te gaan met seksuele handelingen van kinderen bij pedagogisch medewerkers als lastig worden ervaren (de Graaf & Rademakers, 2003; Mouthaan, 2004; Vermeire, 2005). Wat pedagogisch medewerkers kunnen verwachten per leeftijd is ook onduidelijk blijkt uit de probleemanalyse (Zwiep, 2008). Beide punten blijken ook uit de conclusie van dit onderzoek. Daarnaast worden er seksuele gedragingen in de probleemanalyse beschreven die horen bij de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen, zoals het ontdekken van geslachtsdelen, verschillen tussen jongens en meisjes en doktertje spelen (van der Doef, 2009). Deze voorbeelden werden ook door de respondenten genoemd. Tegenstellingen tussen de probleemanalyse en de conclusie zijn niet waargenomen.

In de probleem analyse van dit onderzoek kwam ook de doelstelling naar voren. Het onderzoek had als doel het verkrijgen van inzicht en kennis over hoe pedagogisch medewerkers de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen kunnen ondersteunen. Er wordt gekeken of er open over gecommuniceerd wordt, hoe er met dit thema wordt omgegaan en wat 0-4 jarigen nodig hebben bij hun seksuele ontwikkeling. Deze doelstelling is behaald door het literatuuronderzoek en het houden van de interviews aan de hand van een topiclijst. Op deze manier is duidelijk geworden hoe de pedagogisch medewerkers van kinderopvang X de seksuele ontwikkeling van 0-4 jarigen kunnen ondersteunen, hoe er gecommuniceerd wordt en wat de pedagogisch medewerkers nodig hebben. Geconcludeerd kan worden dat dit onderzoek bruikbaar is voor kinderopvang X vanwege de vele overeenkomsten tussen de probleem analyse en de conclusie.

6.2 Sterkte- zwakteanalyse

Er zijn een aantal sterke punten te benoemen over dit onderzoek, maar ook een aantal zwakke punten. Eén van deze zwakke punten is het niet beschikken van een a-selectie en te kleine steekproef. Hierdoor kan namelijk niet gegeneraliseerd worden (Verhoeven, 2007). Ook was de koppeling met de andere kinderdagverblijven minimaal, doordat deze steekproef erg klein was. De toegevoegde interviews met pedagogisch medewerkers van andere kinderdagverblijven hadden ook geen

meerwaarde voor het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen. Een ander zwak punt is dat de interviews zijn gehouden in prikkelrijke ruimtes. In de methodologie is benoemd de interviews juist in prikkelarme ruimtes te willen houden. Een prikkelrijke ruimte kan namelijk een negatief effect hebben op de concentratie van de respondenten (de Vos-van der Hoeven, 2009). Dit kan zorgen voor minder betrouwbare antwoorden. Het laatste zwakke punt van dit onderzoek zijn de tegenstellingen in de antwoorden van één respondent. Dit zorgde voor het moeilijk interpreteren van haar antwoorden, waardoor dit minder betrouwbaar kan zijn (Verhoeven, 2007).

Naast de zwakke punten zijn er ook een aantal sterke punten te benoemen over het onderzoek. Het eerste sterke punt is dat er gebruikt gemaakt is van een topiclijst, waardoor alle interviews de zelfde structuur hadden. Dit vergroot de betrouwbaarheid en de interne validiteit (Verhoeven, 2007). Een ander sterk punt is de overeenstemming tussen de probleemanalyse en de conclusie. Dit laat zien dat dat er sprake is van een goede betrouwbaarheid en validiteit. Bij herhalen van dit onderzoek kan er namelijk verwacht worden dat dezelfde antwoorden gegeven worden. Tot slot is het waarborgen van anonimiteit ook een sterk punt in dit onderzoek, omdat dit het geven van sociaal wenselijke antwoorden mogelijk heeft verkleind (van Hees, 2012).

Kijkend naar de sterkte- en zwakteanalyse kan worden geconcludeerd dat dit onderzoek redelijk betrouwbaar en intern valide is. De externe validiteit is echter niet aanwezig, doordat de conclusie niet kan worden gegeneraliseerd naar andere kinderdagverblijven.

Literatuurlijst

- Aronson, E. & Wilson, T.D. & Akers, R.M. (2011). *Sociale psychologie*. Benelux: Pearson
- Baarda, D.B., Goede, de M.P.M. & Meer-Middelbrug, van der A.G.E. (2007). *Basisboek interviewen, handleiding voor het voorbereiden en afnemen van interviews*. Groningen/Houten: Noordhoff uitgevers
- Becker, A. (2012). *Inleiding in de pedagogiek*. Assen: Van Gorcum
- Bosdriesz, M., Radema, D. & Lieshout, M. van. (2007) *Zorg en zorgen delen: over de aansluiting van Bureau Jeugdzorg bij het primair onderwijs*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Burggraaff–Huiskes, M. (2010) *Opvoedingsondersteuning*. Bussum: Uitgeverij Coutinho
- CJG. (n.d.). *Thema's*. Opgevraagd op 5 juni 2016 via <https://www.cjggeeftantwoord.nl/themas.html>
- Creane, de V., Vermeiren, K. & Zebracki, M. (2013) *Seksualiteit in de 21^e eeuw*. Opgevraagd op 3 maart 2016 via http://zebracki.org/docs/De_Craene_Zebracki_Vermeiren_Seksualiteit_in_de_21ste_eeuw.pdf
- De St.Aubin, McAdams & Kim, 2004: blz. 27 van boek ontwikkelingspsychologie
- Doef, van der S. (2007). *Kleine mensen, grote gevoelens*. Amsterdam: Uitgeverij Ploegsma
- Doef, van der S. (2009). *Kinderen & seksualiteit*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos Uitgevers
- Feldman, R.S. (2009). *Ontwikkelingspsychologie*. Benelux: Pearson Education
- Frans, E. & Franck, T. (2010). *Vlaggensysteem*. Antwerpen: Garant Uitgevers
- Fukkink, R., Tavecchio, L., Kruif, R., Vermeer, H. & Zeijl, J. (2005). *Criteria voor kwaliteit van kinderopvang: Visies van sleutelfiguren*. Opgevraagd op 4 mei 2016 via https://www.researchgate.net/publication/47682243_Criteria_voor_kwaliteit_van_kinderopvang_Visies_van_sleutelfiguren
- Graaf, de H. & Rademakers, J. (2003). *Seks in de groei*. Delft: Uitgeverij Eburon

- Graaf, de H. & Rademakers, J. (2007). Seksueel gedrag en seksuele gevoelens van prepuberale kinderen. *Tijdschrift voor seksuologie*, 2007 (31), 184-194
- Graaf, de H. (2007). *De rol van ouders in de seksuele ontwikkeling een literatuurstudie*. Opgevraagd op 5 maart 2016 via <http://www.fwos.nl/wp-content/uploads/2013/07/de-rol-van-ouders-in-de-seksuele-ontwikkeling.pdf>
- Graaf, de H. (2013). *Kind & adolescent*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- Gravesteyn, C. & Diekstra, R. (2013). *Jongens & meisjes. Zoek de verschillen?!*. Assen: Van Gorcum
- Heemelaar, M. (2000). *Seks, intimiteit en hulpverlening*. Houten, Bohn Stafleu van Loghum
- Hees, van M. (2012). Over het goede en het juiste. In M. Van Hees, E. De Jonge, & L. Nauta (Eds.), *Kernthema's van de filosofie* (pp. 213-235). Amsterdam: Boom uitgevers
- Hilkens, M. (2008). *De pornificatie van onze samenleving*. Amsterdam: Atlas-Contact
- Kennisbank lectoraat. (2014). *Groepsinterview*. Opgevraagd op 21 mei 2016 via <http://kennisbank.lectoraat.nl/index.cfm?page=groepsinterview>
- Kok, J.F.W. (2009) *opvoeden als beroep*. Barneveld: Uitgeverij Nelissen
- Kronenman, M. (2007). *Een proces van sociaal maken. Leidsters en ouders over pedagogische kwaliteit in de kinderopvang*. Opgevraagd op 17 februari via <http://www.mariekekroneman.nl/pedagogendag-artikel.pdf>
- Lee, N. & Lee, S. (2015). *Jong leren*. Heerenveen: Uitgeverij Sestra
- Meer, van der M. (2010). *Handelingsverlegen professionals*. Opgevraagd op 21 februari via <http://www.zorgwelzijn.nl/Jeugdzorg/Opinie/2010/3/Handelingsverlegen-professionals-ZWZ015372W/#comments>
- Miller, L. (2006). *Begrijp je tweejarige*. Rotterdam; Wilkerdon
- Mouthaan, I. & Vlugt, van der I. (2013). *Verkenning kansen en mogelijkheden voor ontwikkeling visie en beleid seksualiteit in de kinderopvang*. Opgevraagd op 21 februari via [http://www.rutgers.nl/sites/rutgersnl/files/PDF/Rapportage%20verkenning%20kinderopvang%](http://www.rutgers.nl/sites/rutgersnl/files/PDF/Rapportage%20verkenning%20kinderopvang%20)

- Mouthaan, I. (2004). *Opgroeien met liefde*. Opgevraagd op 28 april 2016 via <http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies/Opgroeien-met-liefde>
- Muris, P. (2005). *Het gelijk van freud... Over de oorsprong van abnormaal gedrag*. Opgevraagd op 16 februari 2016 via <http://link.springer.com.lib.fontys.nl/article/10.1007%2F03060953>
- Oomkes, F. & Garner, A. (2011). *Communiceren. Contact maken, houden en verdiepen*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers
- Oosterhof – van der Poel, M. (2010). *Opvoedingsproblemen 0-4 jarigen*. Assen: Van Gorcum
- Os, van G. (n.d.). *Pedagogische visie*. Opgevraagd op 30 maart 2016 via www.kinderopvangtklavertje.nl
- Rijksoverheid. (2015). *Kwaliteitseisen kinderopvang 2015 vastgesteld*. Opgevraagd op 3 maart 2016 via www.rijksoverheid.nl
- Rijksoverheid. (n.d.). *Welke soorten kinderopvang zijn er?*. Opgevraagd op 3 maart 2016 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kinderopvang/vraag-en-antwoord/soorten-kinderopvang>
- Rutgers WPF. (2011). *Richtlijnen seksuele en relationele vorming*. Opgevraagd op 6 maart 2016 via http://www.seksuelevorming.be/sites/default/files/digitaal_materiaal/whostandardsnederlands.pdf
- Rutgers WPF. (2013). *Verkenning en mogelijkheden voor ontwikkeling visie en beleid seksualiteit in de kinderopvang*. Opgevraagd op 8 maart 2016 via <http://www.rutgers.nl/sites/rutgersnl/files/PDF/Rapportage%20verkenning%20kinderopvang%2020130130.pdf>
- Rutgers. (2016). *Seksuele ontwikkeling van kinderen 0-18 jaar*. Wormerveer: Zwaan Printmeida

- The Week. (2000). *Victims of a culture that won't let our young people say no to sex*. The Independent, 11 oktober 2000
- Tieleman, M. (2011). *Levensfase*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers
- Verhoeven, N. (2007). *Wat is onderzoek?* Den Haag: Boomonderwijs
- Vermeire, K. (2005). *Kwalitatief onderzoek bij ouders naar de ondersteuningsbehoeften bij de relationele en seksuele vorming van hun kinderen*. Opgevraagd op 11 februari 2016 via <http://www.expoo.be/sites/default/files/atoms/files/behoeftenpeilingrsvouders2005.pdf>
- Vos – van der Hoeven, de T. (2009). *Concentreren, soms lastig*. Opgehaald op 27 mei 2016 via <http://www.opvoedadvies.nl/concentratie.htm>
- Vos – van der Hoeven, T. (2004). *Als ouders op één lijn*. Opgevraagd op 15 april 2016 via <http://www.opvoedadvies.nl/opeenlijn.htm>
- Zwiep, C. (2005). *Kinderen en seksualiteit*. Amsterdam: Uitgeverij SWP
- Zwiep, C. (2008). *De seksuele opvoeding van jonge kinderen. Ervaringen van moeders en leidsters. Onderzoeksrapport*. Amsterdam, Kind&Zo.
- Zwiep, C. (2008). *Onderzoek naar de seksuele opvoeding van jonge kinderen*. Amsterdam: Teunissen
- Zwiep, C. (2010). *Doktertje spelen en zo. Omgaan met lichamelijke, intimiteit en seksualiteit in de kinderopvang*. Amsterdam: Elseviers.
- Zwiep, C. (2010). *Wat is wijsheid? Seksuele opvoeding van jonge kinderen*. Amsterdam: Uitgeverij SWP
- Zwiep, C. (2012). *Seksuele ontwikkeling. Een methodiek voor pedagogische begeleiding in de kinderopvang en op de basisschool*. Amsterdam: Uitgeverij SWP
- Zwiep, C. (2016). *Ja, óók kinderen van anderhalf masturberen*. Opgevraagd op 31 mei 2016 via <http://www.lindanieuws.nl/nieuws/pedagoog-channah-ja-ook-kinderen-van-anderhalf-masturberen/>

Bijlagen

Bijlage 1: Topiclijst

1. Persoonsgegevens respondent

Daarbij is er sprake van de volgende subtopics

- 1.1 Naam
- 1.2 Functie

2. Opleiding

Daarbij is er sprake van de volgende subtopics

- 2.1 Welke opleiding en wanneer
- 2.2 Kennis over seksuele ontwikkeling 0-4 jarigen
- 2.4 Cursussen
- 2.3 Mening

3. Kennis seksuele levensloop kinderen

Daarbij is er sprake van de volgende subtopics

- 3.1 Ontwikkelingsfase van kinderen 0-4
- 3.2 Observeren seksueel gedrag

4. Handelen

Daarbij is er sprake van de volgende subtopics

- 4.1 Situaties
- 4.2 Reageren
- 4.3 Straffen/belonen
- 4.4 Begeleiden/ondersteunen
- 4.5 Reflecteren
- 4.6 Handelingsbekwaam

5. Communicatie

Daarbij is er sprake van de volgende subtopics

- 5.1 Bespreken collega's
- 5.2 Bespreken ouders
- 5.3 Benoemen kinderen
- 5.4 Taboe?

6. Eigen visie/rol

Daarbij is er sprake van de volgende subtopics

- 6.1 Mening
- 6.2 Rol

6.3 Normen en waarden

6.4 Visie kinderdagverblijf

7. Vaardigheden

Daarbij is er sprake van de volgende subtopics

7.1 Belangrijk

7.2 Beschikken

7.3 Ontbreken

8. Behoeften

Daarbij is er sprake van de volgende subtopics

8.1 Persoonlijke behoeften

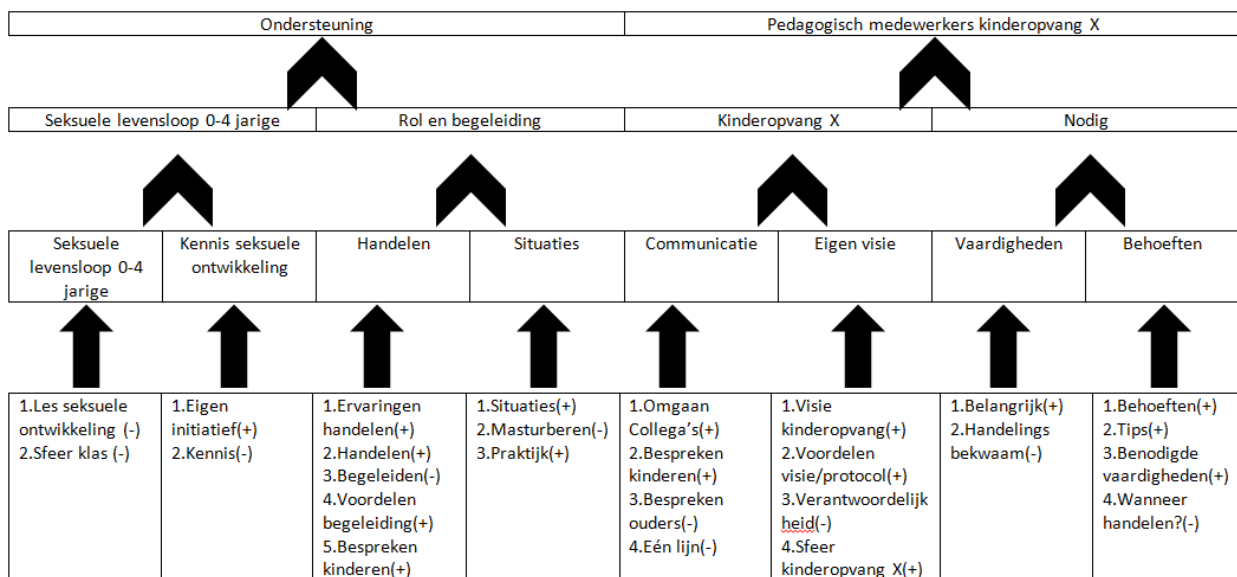
8.2 Behoeften kinderen

8.3 Behoeften kinderdagverblijf

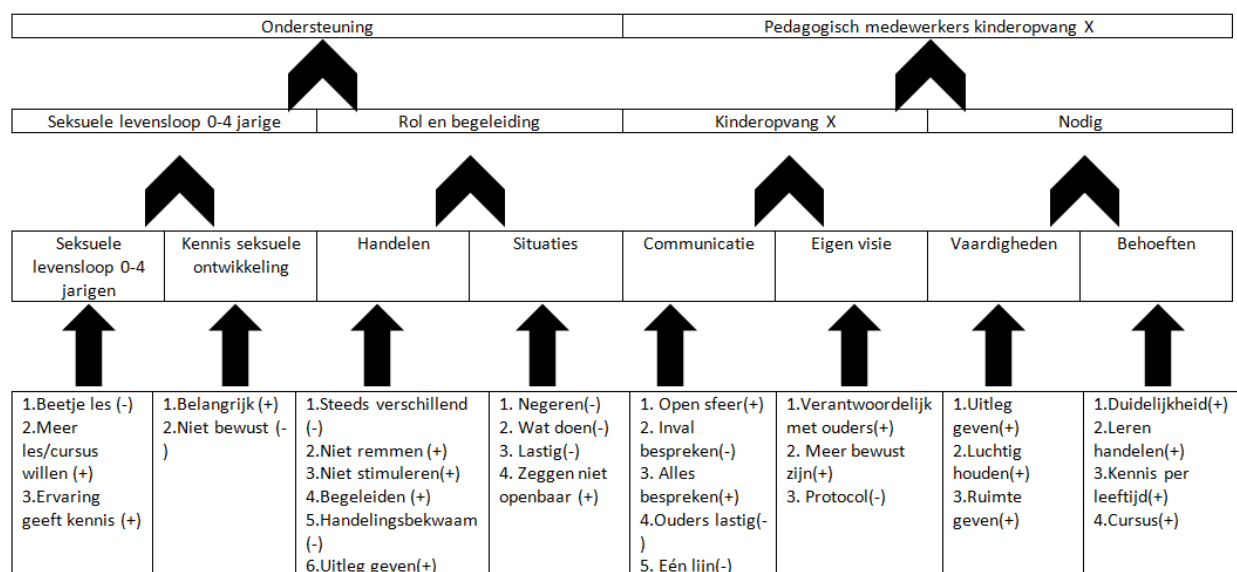
8.4 Overige behoeften

Bijlage 2 : Codebomen

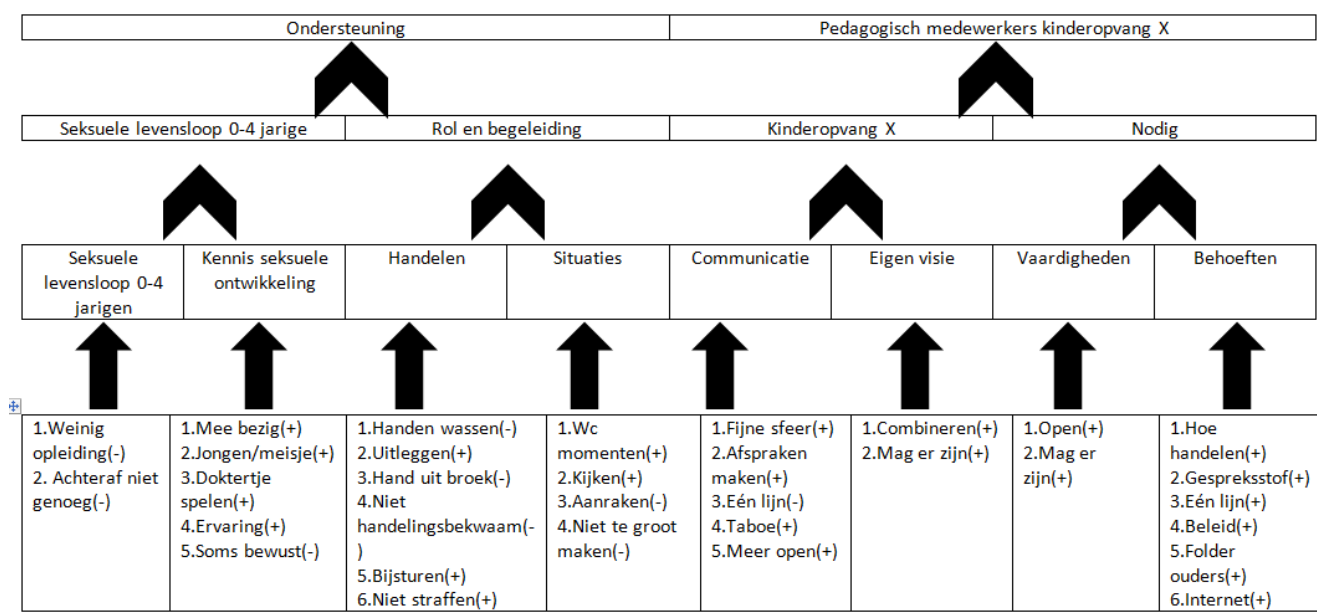
Codeboom respondent 1:

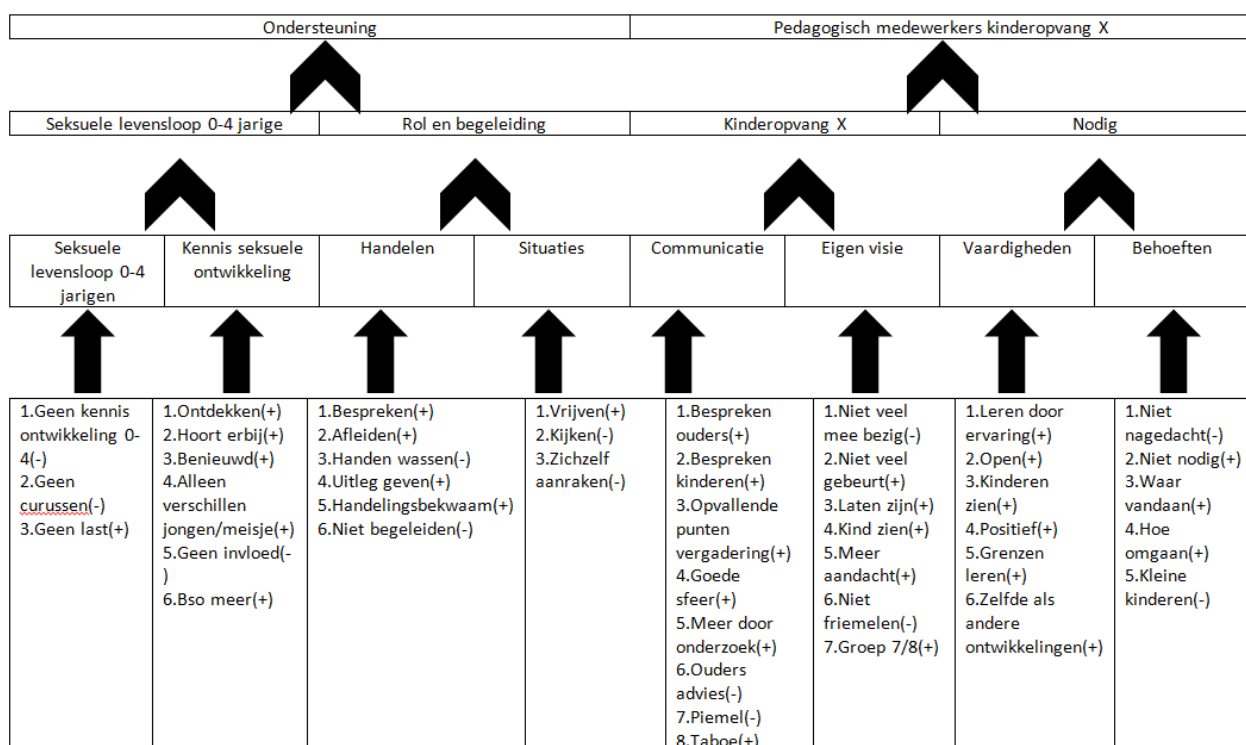
Codeboom respondent 2:

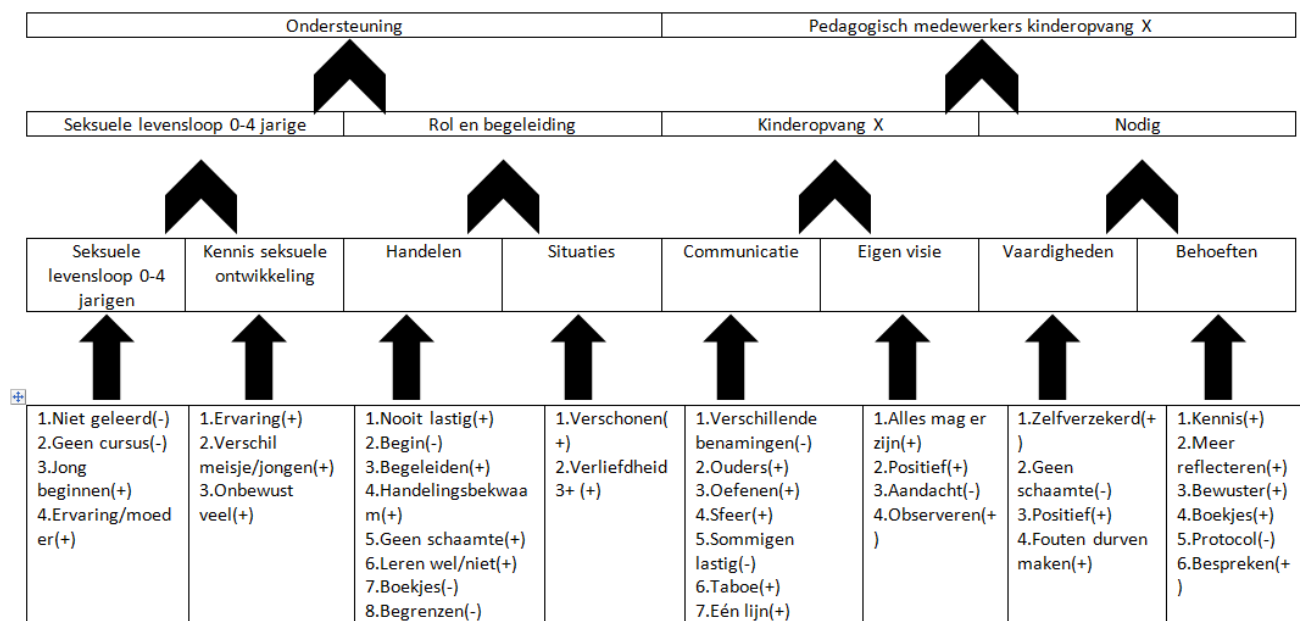
Codeboom respondent 3:

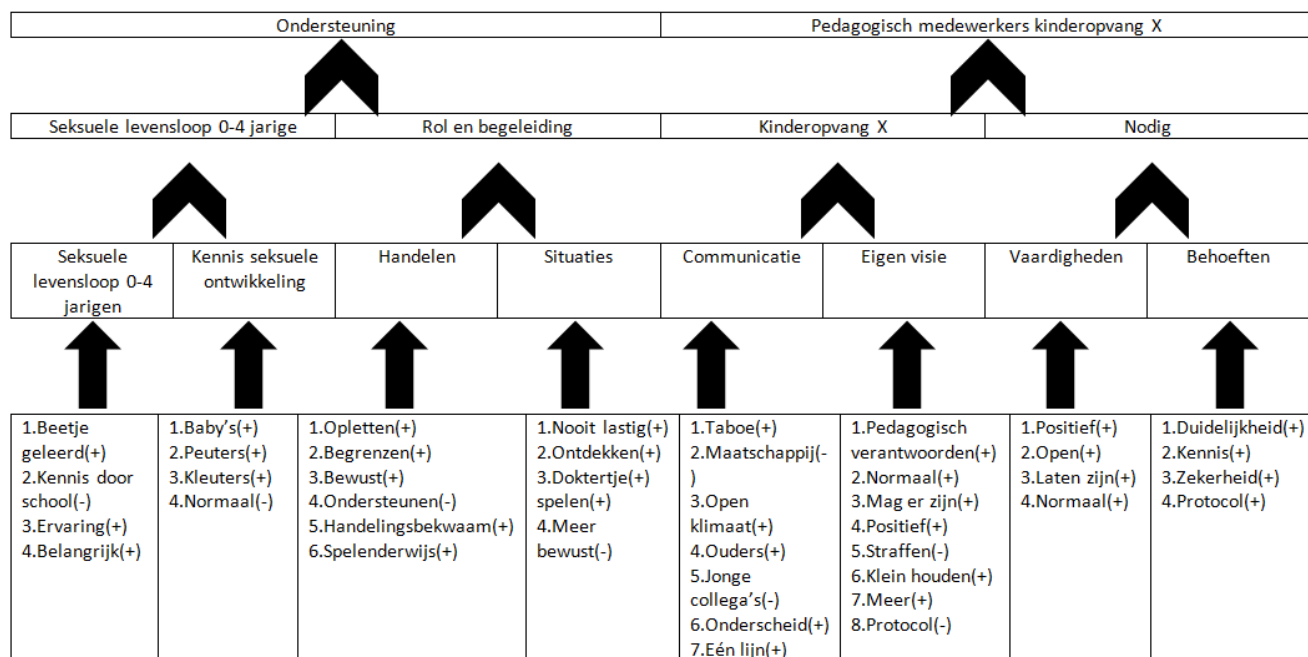
Codeboom respondent 4:

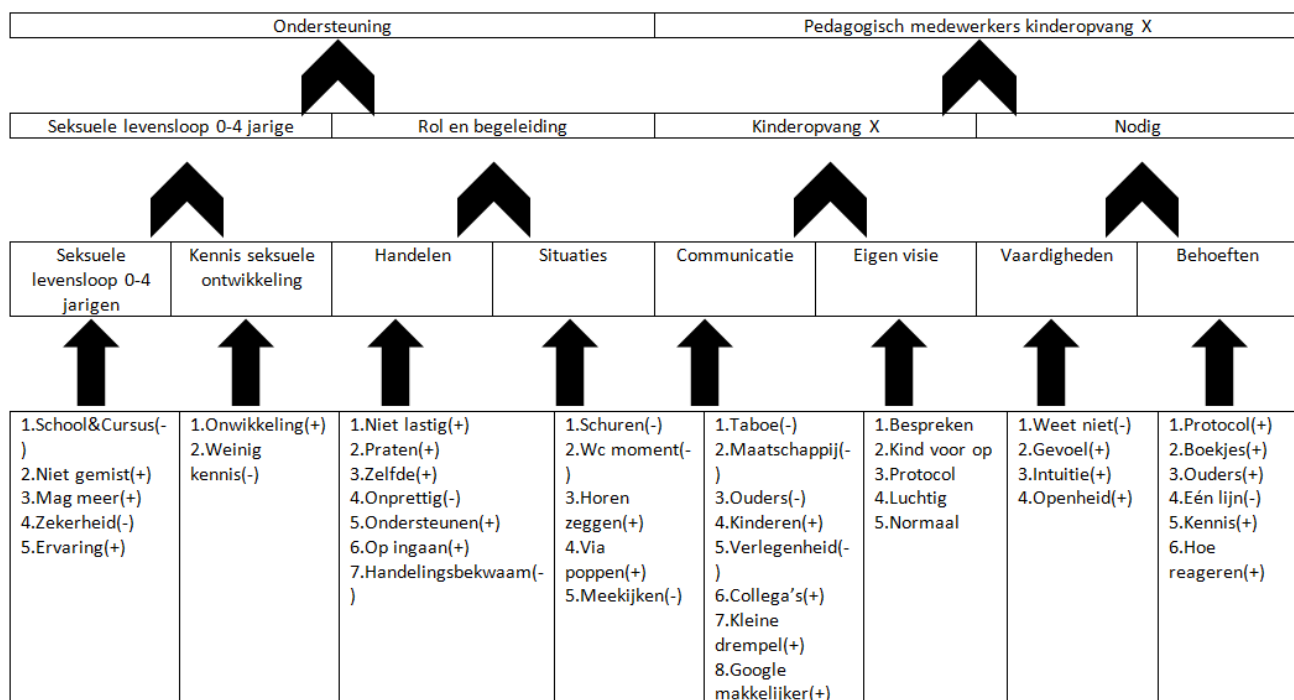
Codeboom respondent 5:

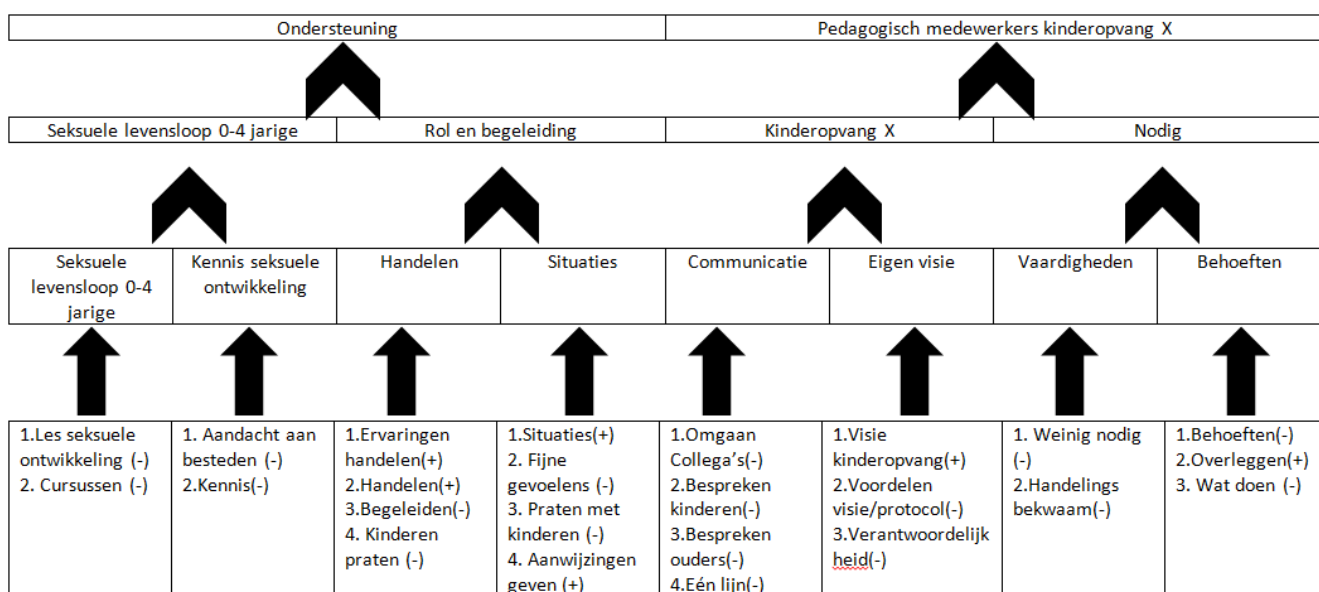
Codeboom respondent 6:

Codeboom respondent 7:

Codeboom respondent 8:

Codeboom respondent 9:

